

Salmedin Mesihović

**DREVNI GRAD
U SREDIŠNJOJ BOSNI**

CeHIS

Centar za historijska istraživanja

Salmedin Mesihović
Drevni grad u središnjoj Bosni

Izdavač
Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet

Za izdavača
Prof. dr. Kenan Šljivo

Glavni urednik Redakcije za izdavačku djelatnost
Univerziteta u Sarajevu – Filozofskog fakulteta
Prof. dr. Sabina Bakšić

Urednica izdanja Centra za historijska istraživanja (CeHIS)
Prof. dr. Amra Šaćić Beća

Recenzenti
Dr. sc. Edin Veletovac, JU Muzej Sarajeva
Doc. dr. Edin Bujak, Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet

Lektor
Aida Hasović, MA

Tehnička priprema i dizajn korica
Amra Mekić

Izdanje
Prvo elektronsko izdanje

ISBN 978-9926-491-38-4
CIP zapis dostupan u COBISS sistemu
Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH
pod ID brojem 62437638

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet

Salmedin Mesihović

DREVNI GRAD U SREDIŠNJOJ BOSNI

CeHIS

Centar za historijska istraživanja

Sarajevo, 2024.

Predgovor	7
Uvod	9
Izvorna građa	11
Epigrafski spomenici	11
Kartografsko-itinerarijska djela i zemljopisni popisi	29
Zapisi sa crkvenih salonitanskih sabora / sinoda / koncila iz 530. i 533. god.	36
Gdje su/je Bistue.....	51
Staze istraživanja	51
Bestovljani	62
Bibliografija	79
Kratice.....	79
Izdanja literarnih izvora / vrela	79
Literatura.....	80
Sažetak	91
Summary.....	93
Recenzije	95

Registar ličnih imena101

Geografski registar..... 103

Biografija sa bibliografijom autora 109

PREDGOVOR

Dragi čitaoci,

Pred nama se nalazi nova studija autora prof.dr. Salmedina Mesihovića posvećena jednom od najvećih pitanja antičke historiografije zaleđa provincije Dalmacije, ubiciranju antičkog grada Bistua. Naziv studije “*Drevni grad u središnjoj Bosni*” budućim čitaocima ovog djela pobuđuje znatiželju za istraživanjem i daljim razotkrivanjem antičkog grada u srednjoj Bosni pod nazivom Bistua Nova i Bistua Vetus. Autor studije vješto i vrlo koncizno donosi pregled do sada svih iznesenih naučnih, relevantnih činjenica objedinjujući ih u jednu sažetu i preglednu studiju. Polazeći od šest epigrafskih natpisa na kojima se spominje riječ Bistua, preko poznatih kartografsko-itinerarijskih djela do zapisa sa prvih salonitanskih crkvenih sabora i topografije, autor uspijeva da zaintrigira buduće istraživače da se osvrnu na jedno ovakvo pitanje. Na trenutak čitaocu se čini da je problematika ubiciranja antičkog grada Bistuae razotkrivena kroz poglavlje “*Staze istraživanja*” i “*Bestovljani*” tako što autor ostavlja veliku mogućnost njenog ubiciranja u današnjem naselju Mali Mošunj kod Viteza.

Arheološki posmatrano Mali Mošunj je mjesto koje vrvi od antičkih nalazišta, sa posebnim naglasnom na brdo Kalvarija. Kako autor kroz cijelu studiju prožima praksu nastavka tradicije starijih paganskih običaja koji su se zadržali u abrahamističkim religijama, na isti način vrijedi se kao čitalac zapitati o religijskim

praksama koje su i danas prisutne na Kalvariji!? Iz ovih ali i mnogih drugih sumnji koje autor iznosi vezano ubiciranje grada Bistuae i prve bosanske biskupije pod istim nazivom u ovom trenutku Mošunj ovom studijom dobija dosta veći interes za dalja istraživanja i naučne interpretacije.

Baveći se jednim ovakvim kompleksnim pitanjima autor se postavlja na odgovoran i težak zadatak, a to je svojstveno istrajnim i vještim istraživačima, koji kroz dugogodišnje iskustvo imaju za pravo da se vode intuitivnim zaključcima, ma koliko oni u ovom trenutku bili još uvijek arheoloških i historografski nedokazivi.

U nadi i želji da ćete se okoristiti čitanjem ove studije i obogatiti svoje dosadašnje znanje iskreno preporučujem javnosti ovo djelo na čitanje.

Lepić Adisa, MA arheologije, načelnica
Odjeljenja za arheologiju Zemaljskog muzeja u Sarajevu

Historijska topografija je neizostavni dio bilo kakvog ozbiljnijeg historiografskog ili arheološkog istraživanja. Posebice se to odnosi na starije epohe i periode. U historiografskoj topografiji prostora Bosne i Hercegovine značajno mjesto zauzima fenomen postojanja naselja sa imenom Bistue, čija ubikacija nije bila određena, ni u smislu preciziranja urbanog i upravnog sjedišta i kasnijeg crkvenog centra, ni u smislu zaokruživanja (bar u okvirnim crtama) teritorijalnog obujma njegove jedinice municipalne autonomije i kasnije istoimene episkopije. Bistuensko ime, u različitim formama i varijantama, spominje se na pronađenim i istraženim epigrafskim spomenicima, kartografsko-itinerarijskim djelima i zemljopisnim popisima, sačuvanim oficijelnim dokumentima / aktima, i u naslijeđenoj toponimiji. Na osnovu današnje poznate izvorne građe, nastojat ćemo u ovom radu otkriti što je moguće više i od te bistuenske tajnovitosti i drevnosti.

Epigrafski spomenici

Ukupno je do danas poznato šest većih natpisa na kojima se spominje ili naslućuje ime *Bistue*, i to u vidu izvedenice kako bi se ukazalo na municipij, odnosno na funkcije koje su postojale i koje je neko obnašao u konkretnom municipiju. Pored šest većih natpisa, otkrivena je i jedna poveća opeka sa bistuenskim imenom kao žigom.

I. Natpisi

1. *CIL* III 12 765 = *ILJug* I, 101 = *ILJug* III, 1610d = *AHB* p 43 = EDCS-ID: EDCS-31400219 = HD055947 = TM184903 iz Bilmišća, Zenica¹

Rekonstrukcija po EDCS: D(is) M(anibus) / T(ito) Fl(avio) T(i-ti) f(ilio) Luci/o dec(urioni) mun(icipii) / Bis(tuensium) et Aur(eliae) / Procul(a)e Fl(avia) Procill/a<n=V>(a?) f(ecit) et si/bi et suis

¹EDH: <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD055947>.

Truhelka 1892, str. 342; Patsch 1914, str. 180 sl. 61; Patsch 1915, str. 70, sl. 61, fus. 1; Sergejevski 1932, str. 39–40, No. 104, fig. 2; Bojanovski 1974, str. 137, sl. 12; Bojanovski 1988, str. 158; Paškvalin 1996, str. 102; Mesihović 2007, str. 899; str. 904; str. 906–907; Mesihović 2011, str. 43–46; Mesihović 2014, str. 899; str. 904; str. 906–907.

Rekonstrukcija po EDH:

D(is) M(anibus)	D M
T(ito) Fl(avio) T(iti) f(ilio) Luci-	T FL T F LVCI
o dec(urioni) mun(icipii)	O DEC MVN
Bis(tuae) et Aur(eliae)	BIS ET AVR
Procul(a)e Fl(avia) Procill-	PROCVLE FL PROCILL
a v(iva) f(ecit) et si-	A V F ET SI
bi et suis	BI ET SVIS

D M / T FL T F LVCI/O DEC MVN / BIS ET AVR /₅ PROCVLE
FL•PROCILL/AV• FET SI/BI ET SVIS

*D(is) M(anibus) / T(ito) Fl(avio) T(iti) f(ilio) Luci/o dec(urioni)
mun(icipii) / Bis(tuensium) et Aur(eliae) /₅ Procul(a)e Fl(avia)
Procill/av??? f(ecit) et si/bi et suis*

“Bogovima Manima / Titu Flaviju, sinu Tita, Luciju dekurionu
municipija Bistuensium i Aureliji Prokuli Flavija Procila za ži-
vota učini sebi i svojim.”

Tekst je relativno dobro čitljiv i na njemu se može detektirati više osoba, sa flavijevskim i aurelijevskim gentilnim imenom, kao i postojanje jedinice municipalne autonomije: *municipium Bistuensium*. Svaka jedinica municipalne autonomije mora imati istoimeno urbano i upravno sjedište, kao i teritoriju, koja joj gravitira i koja se nalazi pod njenom nadležnošću.

Sadašnje stanje epigrafskog spomenika

2. CIL III 12766+12762 = CIL III, 12766 = ILJug III, 1610a = AHB p 47 = EDCS-ID: EDCS-37900113 = HD052632 = HD052553 = TM184309 = TM184302 iz Bilmišća, Zenica²

Rekonstrukcija po Patsch (1915, str. 64, fus. 2): ...] ti (duo) v[iro munic(ipii) B]ist(uae), sacred(oti) [provi]nc(iae) De[l] ma[tiae] Ul[p(ia)? Proci[lla c]on(iugi) [et s]ib[i...

Rekonstrukcija po Imamović (1977, str. 388, br. 137):

I	[Mart]i
O	[August]o
II V	Duumvir V(...)
SACERD TI	sacer(o)ti
DEIM IST	Dei (Mart)is T(...)
V P P P V G	V(ir) p(efectissimus) p(raeses) p(rovin- ciae) V(.....) g(.....)

Rekonstrukcija po Imamović (1977, str. 408, br. 172):

OCI	[G(enio) l]oci
-----	----------------

Rekonstrukcija po EDCS: *Genio l]oci / [3]IP / [3]DN //] / C[3] ti / Iiv[iro munic(ipii) B]ist(uensium) / sacerd(oti) [provi]nc(iae) / D<al=El>ma[tiae] / Ul[p(ia?)] Proci[lla c]on(iugi) [et s]ib[i*

² EDH: <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD052632>.

EDH: <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD052553>.

Truhelka 1892, str. 345, br. 8 i 10; Patsch 1914, str. 176 sl. 51; Patsch 1915, str. 65, sl. 51, fus. 2; Sergejevski 1932, 37–38, No. 394, Tfl. XVII; Imamović 1977, str. 388, br. 137; str. 408, br. 172; Bojanovski 1988, str. 158: str. 165; Mesihović 2007, 907; Mesihović 2011, str. 47; Mesihović 2014, str. 907.

Rekonstrukcija po EDH:

a)

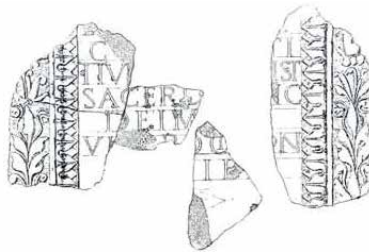
[Genio? I?]oci	[]OCI
[---]IP	[]IP
[---]DN	[]DN
[-----	[

b)

-----](?)]
I(?)[---]C	I[]C
C[---]TI	C[]TI
IIV[iro munic(ipii) B]ist(uae)	IIV[]IST
sacerd(oti) [provi]nc(iae)	SACERD []NC
De<I=I>ma[tiae]	DEIMA []
UI[p(ia)?] [P?]roci[lla? co?]n(iugi?)	VL[] []ROCI[]N
[et s]ibi [pos(uit)?]	[]IBI []

/ I? / O? / II V / SACERD TI / s DEIM IST? / V P ?? VG

Natpis je i previše oštećen kako bi se tekst mogao rekonstruirati u narativnom slijedu. Ono što bi se iz dostupnog dijela teksta moglo naslutiti jeste da se na njemu spominje duovir municipija Bistuensium? i možda svećenik provincije Dalmacije i (još nesigurnije) neka ženska osoba (supruga?).

Preuzeto iz Patsch, 1914, 176 sl. 51

3. *CIL* III 12761 (p 2256) = *ILJug* I, 103 = *AHB* p 22 = EDCS-ID: EDCS-31400215 = HD055955 = TM184911 iz Brca, Fazlići, Travnik³

Rekonstrukcija po EDCS: D(is) M(anibus) / P(ublius) Ael(ius) Iustus / dec(urio) m(unicipii) Bist(uensis) / et Ael(ia) Procula / coniux vivi sibi / posuerunt

Rekonstrukcija po EDH:

D(is) M(anibus)	D M
P(ublius) Ael(ius) Iustus	P AEL IVSTVS
d(e)c(urio) m(unicipii) Bist(uensis)	DC M BIST
et Ael(ia) Procula	ET AEL PROCVLA
coniux vivi sibi	CONIVX VIVI SIBI
Posuerunt	POSVERVNT

Rekonstrukcija po Ubi erat lupa: D(is) M(anibus) / P(ublius) Ael(ius) Iustus / d(e)c(urio) m(unicipii) Bist(uensis) / et Ael(ia) Procula / coniux vivi sibi / posuerunt

D • M / P•AEL•IVSTVS / DEC•M•BIST / ET AEL PROCVLA / CONIVX•VIVI•SIBI / POSVERVNT

D(is) M(anibus) / P(ublius) Ael(ius) Iustus / dec(urio) m(unicipii) Bist(uensis) / et Ael(ia) Procula / coniux vivi sibi / posuerunt

“Bogovima Manima, Publije Elije Justus, dekurion municipija Bistuensium i Elija Prokula za života sebi podigoše.”

³EDH: <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD055955>.

Ubi erat lupa: <http://lupa.at/30630>.

Hoffer 1893, str. 321–323; Patsch 1893, str. 704–705; Bojanovski 1974, str. 136, sl. 11; Bojanovski 1988, str. 158; Mesihović 2007, str. 898–899; Mesihović 2011, str. 22–23; Mesihović 2014, str. 898–899

Preuzeto sa <http://lupa.at/30630/photos/1>.
Danas se nalazi u Zavičajnom muzeju u Travniku.

4. *ILJug* III, 1756 = *AHB* p 133 = EDCS-ID: EDCS-10100721= HD034028 = TM182622 iz Varvare, Gornja Rama, Prozor⁴

Rekonstrukcija po EDCS: [T(ito?)] Fl(avio) L[i]cinio / de[c(urioni) II]vir(o) Bist(uensium) / [Fla]vii / [Licin]ianus / [et 3] nianus / [pa]tri

Rekonstrukcija po EDH:

[T(ito)] Fl(avio) [Li]cinio	[] FL [] CINIO
de[c(urioni) II]vir(o) Bist(uensium)	DE[] VIR BIST
[Fla]vii	[] VII
[Licin]ianus	[] IANVS
[et ---]nianus	[] NIANVS
[pa]tri	[] TRI

Rekonstrukcija po Ubi erat lupa: [T(ito)] Fl(avio) [Li]cinio / de[c(urioni) II]vir(o) Bist(uensium) / [Fla]vii / [Licin]ianus / [et ---]nianus / [pa]tri

FL•L? CINIO / DE... VIR•BIST / VII / IANVS /_s NIANVS / TRI

T?] Fl(avio) L?[i]cinio/de [c(urioni)] (duo)]vir(o) Bist(uensium)/ Fla]vii / Licin]ianus /_s et...]nianus / pa]tri

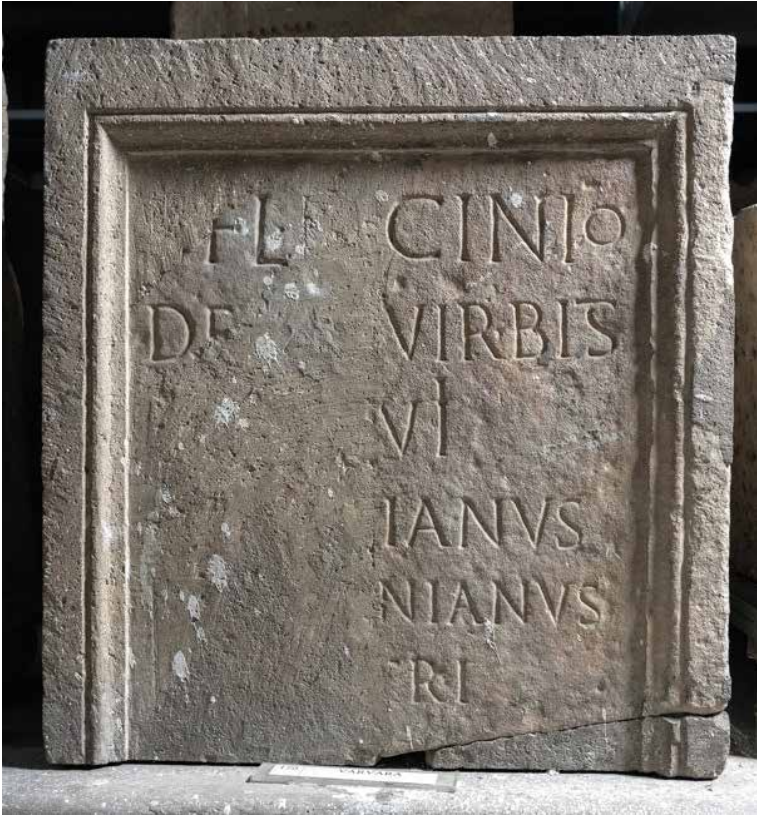
“Titu? Flaviju Liciniju, dekurionu i duoviru Bistuensium, Flaviji Licinijan? i Licinijan? ocu...”

I ovaj natpis je teško čitljiv, pa bi se možda moglo naslućivati da je natpis posvećen ocu koji je dekurion i duovir municipija *Bistuensium*, dok bi dedikantni natpisi bili njegova dva sina.

⁴ EDH: <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD034028>.

Ubi erat lupa: <http://lupa.at/23700>.

Patsch 1906, str. 153 i sl. 2; Bojanovski 1974, str. 138 i sl. 13; Bojanovski 1988, str. 158; Mesihović 2007, str. 906; Mesihović 2011, str. 133–134; Mesihović 2014, str. 906.

Preuzeto sa <http://lupa.at/23700/photos/1>.
Danas se nalazi u Zemaljskom muzeju u Sarajevu.

5. *ILJug* III, 1755 = AE 1910, 212 = *AHB* p 134 = EDCS-ID: EDCS-10100720 = HD030036 = TM182187 iz Varvare, Gornja Rama, Prozor.⁵

Rekonstrukcija po EDCS: D(is) M(anibus) / T(ito) F[l(avio)] Liciniano / dec(urioni) mun(icipii) / Bis[t(uensium)] Iivir(o) / defu[ncto] / an(norum) [

Rekonstrukcija po EDH:

D(is) M(anibus)	D M
T(ito) F[l(avio)] Liciniano	T F [] LICINIANO
dec(urioni) mun(icipii)	DEC MVN
Bis[t(uensium)] Iivir(o)	BIS [] IIVIR
defu[ncto]	DEFV []
an(norum) [---]	AN []
[-----]	[

Rekonstrukcija po Ubi erat lupa: D(is) M(anibus) / T(ito) F(la-
vio)] Liciniano / dec(urioni) mun(icipii) / Bis[t(uensium)] Ii-
vir(o) / defu[ncto] / an(norum) [---] / [---

D M / T·F LICINIANO / DEC MVN / BIS VIR /_s DEFV / AN

*D(is) M(anibus) / T(ito) F[l(avio)] Liciniano / dec(urio-
ni) mun(icipii) / Bis[t(uensium)] (II)vir(o) /_s defu[ncto] /
an(norum)*

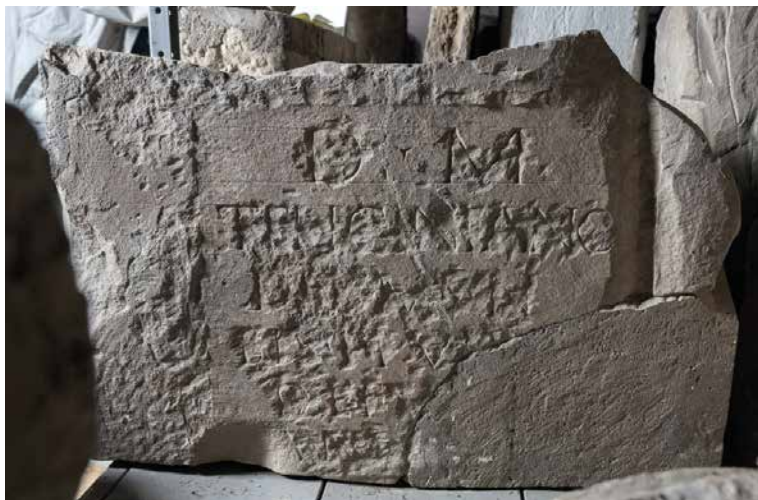
“Bogovima Manima, Titu Flaviju Licinijanu, dekuriyonu muni-
cipija Bistuensium, duoviru, preminulom godina???”

⁵ EDH: <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD030036>.

Ubi erat lupa: <http://lupa.at/30329>.

Patsch 1906, str. 154 i sl. 3; Bojanovski 1988, str. 158; Mesihović 2007, str. 906; Mesihović 2011, str. 134–135; Mesihović 2014, str. 906.

Moguće je da je Tit Flavije Licinijan sa ovog natpisa ustvari jedan od sinova Tita Flavija Licinija, koji se spominje na prethodnom natpisu iz Varvare. U tom slučaju ovo bi bio primjer nasljeđivanja dužnosti dekuriona i duovira u municipiju Bistuensium.

Preuzeto sa <http://lupa.at/30329/photos/1>.
Danas se nalazi u Zemaljskom muzeju u Sarajevu.

6. *ILJug* III, 1753 = *AHB* p 135 = EDCS-ID: EDCS-10100718 = HD034026 = TM182620 iz Varvare.⁶

Rekonstrukcija po EDCS: D(is) M(anibus) / Ael(iae) Proc[us] / [I]ae [mat(ri?)] / T(itus) Fl(avius) [3] / dec(urio) m[un(icipii) Bist(uensium)] / Ilvi[r]

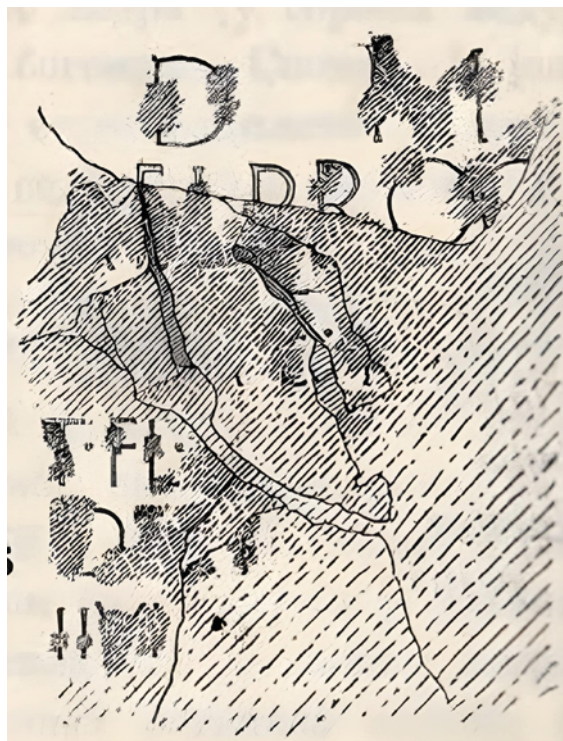
⁶ EDH: <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD034026>.
Patsch 1906, str. 154 i sl. 4; Bojanovski 1988, str. 159; Mesihović 2007, str. 906; Mesihović 2011, str. 135; Mesihović 2014, str. 906.

Rekonstrukcija po EDH:

D(is) M(anibus)	D M
Ael(iae) Proc[u]-	AEL PROC []
[l]ae [mat(ri)?]	[]AE []
T(itus) Fl(avius) [---]	T FL []
dec(urio) m[un(icipii) Bist(uensium)]	DEC M []

D M / AEL PROC / AE / T FL / 5 DEC M... / VI

D(is) M(anibus) / Ael(iae) Proc[u]/[l]ae [mat(ri)?] / T(itus) Fl(avius) [3] / 5 dec(urio) m[un(icipii) Bist(uensium)??] / (II) vi[r

Preuzeto iz Patsch 1906, str. 154, sl. 4

Oštećenost teksta natpisa je tolika da je teško uspostaviti narativni slijed. Možda bi se moglo naslućivati da je Elija Procila bila dedikant spomenika koji je posvetila svome sinu Titu Flaviju koji je bio dekurion i duovir municipija koji bi možda mogao biti *Bistuensium*. U tom slučaju moguće je pretpostaviti da je riječ o jednom od već poznatih Flavija sa druga dva natpisa iz Varvare.

7. AHB p 149 = EDCS-ID: EDCS-51800215 iz Bugojna⁷

Žig na cigli: BISTVES

Ovo nam otkriva da se u Bistue nalazila i radionica (manufaktura) za proizvodnju cigli, i to dobrog kvaliteta.

Danas se nalazi u Zemaljskom muzeju.

⁷Bojanovski 1974, str. 143–144, sl. 14; Mesihović 2011, str. 149.

8. U znanstvenoj literaturi se sa bistuenskim municipijem do-
vodi u vezu i fragmentarni natpis P. Elija Rastorijana, prona-
đen u Sućurcu kod Splita, *CIL* III, 8783 (p 2136, 2326) = D 7163
= *AHB* p 367 = EDCS-ID: EDCS-31400666 = HD052758 = TM
184329.8

Rekonstrukcija po EDCS: D(is) M(anibus) / P(ublio) Ael(io)
Rastoriano / eq(uo) p(ublico) decur(ioni) Iiviro / et q(uin)
q(uennali) munic(ipii) [Bu]/tatum(?) dis[p(unctori) ci]/vi-
tat(is) Naron[ens(ium)] / q(uinquennali) municipp(ium) Azi-
na[tium] / Splonistarum Ar[upin(atium)] / et Ael[i]ae Pro-
cili[anae(?)] / defunct(ae) ann(orum) [3] / Albia Crisp[ina(?)]
coniugi / incompara[bili et fi]/liae infelicissim[ae] / et sibi.

Rekonstrukcija po EDH:

D(is) M(anibus)	D M
P(ublio) Ael(io) Rastoriano	P AEL RASTORIANO
eq(uo) p(ublico) decur(ioni) Iiviro	EQ P DECVR IIVIRO
et q(uin)q(uennali) munic(ipii) [Bis]-	ET QQ MVNIC []
tuatum dis[p(unctori) ci]-	TVATIVM DIS[]
vitat(is) Naron[ens(ium)]	VITAT NARON []
q(uaestori) municipp(iorum)	Q MVNICIPP AZINA []
Azina[tium]	

⁸ Bulić 1885, str. 16; str. 45; Patsch 1893, str. 705, br. 4; Bojanovski 1974, str. 135 – 136: “S obzirom na *cursus honorum* P. Elija Rastorijana, koji je uz to bio i *dispunctor civitatis Naronensium* i *questor municipiorum Pazinatium*, *Splonistarum*, *Arupinorum*(?) meritorno se ne može zaključiti gdje je P. Elije započeo svoju činovničku karijeru, u gradu Bistue ili Butua, jer su oba imala municipalni rang, iako bi u prilog Bistue govorilo ime Elijeve žene *Aeliae Procili(anae?)*, jer su upravo u Zenici vrlo česta imena *Procula* i njegove izvedenice. Simptomatično je da ista ženska imena dolaze i na spomenicima iz Fazlića i Varvare!”.

Nedved, 1992, str. 13–14, br. 26; Loma, 1997, str. 194–195, br. 5; Mesihović 2011, str 367 – 368.

EDH: <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD052758>

Splonistarum Ar[upin(orum)]	SPLONISTARVM AR[]
et Ael[i]ae Procili[anae?]	ET AEL[]AE PROCILI[]
defunct(ae) ann(orum) [---]	DEFVNCT ANN []
Albia Crisp[ina? coniugi]	ALBIA CRISP[]
incompara[bili et fi]-	INCOMPARA[]
liae infelicissim[ae]	LIAE INFELICISSIM[]
et sibi	ET SIBI

Okolnosti, okruženje, mjesta a posebno karakter i vrsta nalaza koji su pronađeni i koji se javljaju zajedno ili u blizini natpisa na kojima se spominje municipij BIS(T), mogu na neki posredan način ukazivati na relevantnost određene pozicije u vezi određivanja mjesta na kojem se nalazilo urbano i upravno središte ovog municipija. U tom kontekstu je vrlo bitno naglasiti da se zenički natpisi (istine radi, sigurno upotrijebljeni u sekundarnoj upotrebi) nalaze zajedno sa velikim brojem drugih natpisa, bolje reći, fragmenata natpisa, koji se odnose na različite ljude te različite funkcije i službe (i lokalnog i možda provincijalnog karaktera) koje su obavljali. To bi navodilo na pomisao da se u blizini mjesta gdje su pronađeni (ostaci bazilike u Bilmišću, Zenica), nalazilo područje na kojem su bili primarno situirani svi ti natpisi, odnosno neka lokalna nekropola korištena u antičko doba, sigurno od početaka III. st. n.e. Upravo i kvantitativna vrijednost i različitost sadržaja tih natpisa i fragmenata ukazuje na to da se bazilika nalazila ili unutar ili u blizini neke urbane jedinice ili bar većeg naselja, a ne samo vile ili posjeda, sa nešto brojnijim stanovništvom. Za razliku od zeničkih natpisa, natpis u Fazlićima je usamljen u smislu pojave zajedno sa drugim natpisima kao što je to slučaj sa

zeničkim natpisima, dok se natpisi u Varvari⁹ (isto pronadeni u sekundarnoj upotrebi u okviru ranokršćanskog objekta crkve / bazilike) odnose izgleda samo na jednu familiju, što ukazuje na njihovu uniformnost i jednoobrazno određenje, što bi navodilo na pomisao da ovi natpisi izvorno ne potiču sa neke gradske ili naseobinske nekropole, nego sa grobalja na posjedima određenih posjeda i vila, odnosno uglednih i utjecajnih porodica (u municipiju BIST.) koje su im bili vlasnici i korisnici. U slučaju Fazlića, tj. Gornje Bile, to bi bila porodica Elija Justusa, a u slučaju Gornje Rame porodica T. Flavija Licinija u više generacija.¹⁰

⁹ Samo ime Varvara potiče iz kulta sv. Barbare (Αγία Βαρβάρα) iz Nikomedije, ranokršćanske mučenice i svete, zaštitnice rudara, arhitekata, vatrogasaca, matematičara, zatvorenika, artiljeraca.

¹⁰ Indikativno je da su natpisi iz Zenice i Varvare nađeni u okvirima istraživanja ranokršćanskih crkvi / bazilika, od kojih je ona u Zenici posebno važna. To bi značilo da je u vrijeme gradnje tih objekata stara kultura i sjećanje na ranije razdoblje već u tolikoj mjeri dezavuirano da se smatralo shodnim da se upotrijebe i nadgrobne ploče kao materijal u sekundarnoj upotrebi. Ovo “nepoštovanje” ranijeg, i to ne suviše davnog perioda, ne mora se samo objašnjavati novim religiozno-ideološkim okolnostima, i potrebom za brzim uzdizanjem i izgradnjom simbola tih novih stremljenja i okolnosti koje su postale i vladajuće i jedino javno prihvatljive. Možda je prilikom gradnje tih objekata Gornja i središnja Bosna već iskusila prve nevolje i razaranja seobe naroda od kraja IV st. n.e., što je donijelo i poremećaj ustaljenih civilizacijskih i kulturnih tekovina te sistema vrijednosti. Tako bi se nastanak tih objekata datirao u ona razdoblja V i VI st. n.e., koja su bila nešto stabilnija, te bi se u njihovoj izgradnji upotrijebio već obrađeni i kvalitetni materijal uzet sa lokalnih nalazišta, u prvom redu “paganskih” prapovijesnih i klasično-civilizacijskih nekropola. Inače, u tim razdobljima uloga Crkve i njenih lokalnih institucija postajala je sve izraženija i jača, postajući u neku ruku i pandan državnoj, lokalnoj upravi, što se dodatno pojačavalo u vremenima kriza, neprijateljskih pustošenja i razaranja. U tim okolnostima biskup / episkop bi postajao primarna i autoritativna figura na lokalnoj i regionalnoj razini, koje se ne bi ticale ne samo stvari iz duhovnog i crkvenog života, nego i iz ostalih, svjetovnih, svakidašnjih i prozaičnih poslova. I radi te sve veće važnosti institucije Crkve i njenih

Na opeci sa žigom Bistues, pronađenoj u Bugojnu, i to na mjestu jednog prostranog antičkog naselja (sa otkrivenom kasnoantičkom bazilikom iz V–VI. st. n.e.), koje je moguće bilo nasljednik predrimskog proto-urbanog naselja Pod, potrebno je obratiti pažnju na oblik imena koje se razlikuje od oblika na Pojtingerovoj karti. Na karti se sreću oblici *Bistue Vetus* i *Bistue Nova*, odnosno bez glasa /s/, koji imamo na teguli. Vrlo je moguće da oblik *Bistues* treba tumačiti kao prisvojni pridjev, tj. kao od *Bistue*, *bistuensko* (npr. cigla, tegula), proizvedeno u Bistue (bez obzira na to je li riječ o *Vetus* ili *Nova*), te da se municipijsko ime nije navodilo u množini i nije u sebi sažimalo činjenicu postojanja dviju Bistua.

Na zeničkom području i lašvanskom porječju do danas je pronađen značajan broj epigrafskih spomenika, bilo sa cjelovitim tekstovima i razumljivim narativima, bilo u fragmentarnoj formi.¹¹ Posebice je u području Malog Mošunja nađen iznimno veliki broj natpisa, nažalost, često u fragmentarnoj formi. Postojanje velikog broja različitih natpisa na malom prostoru, ukazuje na to da se tu nalazila značajnija naseobina. Za razliku od crkvi / bazilika iz Zenice i Varvare, u ranokršćanskom

organa, bilo je potrebno imati reprezentativne objekte koji bi ne samo služili u duhovno–crkvenim obredima, nego bi i tu važnost i materijalno simbolizirali i predstavljali jedno od središta lokalnog i regionalnog života. Samim tim, izgradnja tih objekata ne samo da je bila prioritet, nego je i zahtijevala brzinu ali i kvalitetu gradnje, što u uvjetima posvemašnje dekadense, i pored kraćih perioda obnove, i nestabilnosti nije bilo lako izvesti. Zbog toga se pristupalo uzimanju već gotovih objekata sa najbližeg i najbogatijeg nalazišta i njihovom ugrađivanju u crkvu / baziliku bez imalo skrupula. Ali izgleda da ove crkve / bazilike nisu uspjele duži period postojati i ostvarivati svoju funkciju jer je avarsko–slavensko razaranje i naseljavanje konačno, i to brutalno, uništilo antičko razdoblje Bosne.

¹¹ Mesihović 2011, (lašvansko porječje) str. 22–43; (zeničko područje) str. 43–64.

objektu iz Bugojna (bazilika iz Čipuljića V–VI. st. n.e.) nisu pronađeni natpisi, što navodi na pomisao da “majdan natpisa” koji bi graditelji kasne antike u Bugojnu koristili ili nije postojao ili je bio mali. Inače je u odnosu na druge okolne regije, Skopljanska kotlina vrlo siromašna u pronađenim epigrafskim spomenicima iz epohe klasične civilizacije.

Kartografsko–itinerarijska djela i zemljopisni popisi

1. Pojtingerova karta (*Tabula Peutingeriana*). Na ovom antičkom kartografskom prikazu cestovne mreže, nalazi se ucrtana i cesta *Salona – Argentaria* koja je prolazila, sijekući je načelno po horizontalnoj liniji, i kontinentalnom unutrašnjošću provincije Dalmacije. I dok je cesta prolazila kroz tu unutrašnjost, na njoj su navedene lokacije pod nazivima *Bistue Vetus* (V, 5) i *Bistue Nova* (VI, 1).

VIA A SALONA VSQVAE AD ARGENTARIAM (cesta Solin – zona Srebrenice, sa putnim stanicama između kojih se nalazi brojka udaljenosti između njih u rimskim miljama¹²): I ovaj putni pravac je svojim većim dijelom prelazio preko prostora današnje Bosne i Hercegovine. *Salona – XVI m. p. --- Tilurio --- XXII m. p. --- Ad Libros --- VIII m. p. --- In monte Bulsinio --- VI m. p. --- Bistue Vetus --- XXV m. p. --- Ad Matricem --- XX m. p. --- Bistue Nova --- XXVIII m. p. --- Stanecli --- Argentaria.*

Sudeći po podacima sa Pojtingerove karte oba naselja (i putne stanice ujedno) sa bistuenskim imenom nalazila su se na cesti *Salona – Argentaria*. *Bistue Vetus* je, po navedenoj cestovnoj liniji, od Salone udaljena 53 rimske milje (između 78 i 80 km). *Bistue Nova* je od Salone udaljena 98 rimskih milja (između 144 i 147 km), dok su međusobno dvije *Bistue* bile udaljene 45 rimskih milja (između 66–68 km). Između dva bistuenska naselja

¹²Odnos modernih i rimskih mjera udaljenosti još uvijek nije apsolutno određen, pa se tako za 1 rimsku milju (m. p = *mille passuum*, u množini *millia passuum*) uzimaju i sljedeći odnosi (1472 m, 1478 m, 1480 m, 1497 m, 1500 m --- o tome v. Bojanovski 1974, str. 133, fus. 1).

nalazi se i naselje i putna stanica *Ad Matricem*, koja je od *Bistue Vetus* bila udaljena 25 rimskih milja (između 36 i 38 km), a od *Bistue Nova* 20 rimskih milja (oko 29–30 km).

2. “Kosmografija” Anonima Ravenjanina (*Ravennatis anonymi Cosmographia*).¹³ U svome popisu Anonim Ravenjanin spominje lokacije *Bistue betus* (IV, 16), što je vjerojatno *Bistue Vetus* sa Pojtingerove karte, i *Ibisua* ili *Bisua* (IV, 19), što je možda *Bistue Nova*.

¹³ “Kosmografija” Anonima Ravenjanina je nastala oko 700. god. u gradu Raveni (tada pod romejskom / bizantskom vlašću) od strane anonimnog autora. “Kosmografija” nudi popis naselja od Irske do Indije, uključujući i prostor današnje Bosne i Hercegovine. Na osnovu načina nabiranja gradova (koje naziva *civitates*) može se zaključiti da je autor koristio antičke karte i itinerarije kao temeljno vrelo. Na primjerima nabiranja naselja na prostori- ma današnje BiH uočljiva je sličnost sa Antoninovim itinerarijem i Pojtingerovom kartom. Potrebno je naglasiti da je spisak naselja iz unutrašnjosti Zapadnog Balkana kod Ravenjanina (za razliku od ostatka Europe) moguće djelimična reminiscencija jer su oni uslijed avarsko-slavske najezde, nase- ljanja i turbulencija u toku VII. st. bili osvojeni, razoreni i napušteni.

IV, 16

(*civitates Dalmatiae*):

8 *Bigeste*

9 *Aufustianis*

10 *Novas*

11 *Iulianum*

12 *Tilurion*

13 *Ponteluri*

14 *Aequon*

10 *Medione*

11 *Anderba*

12 *Ausustis*

13 *Emanio*

14 *Sarsiteron*

15 **Bistue betus**

16 *Montebulsi*

17 *Libros*

18 *Orbam*

19 *Naurtio*

20 *Epilentio*

21 *Novas*

(*flumina Dalmatiae*):

Salon

Margus

Drinius

Trimus

Narenum

IV, 19

(*civitates Pannoniae*):

13 *Confluentes*

14 *Taurinum*

15 *Idominio*

16 *Bassianis*

17 *Fossis*

18 *Sirmium*

19 *Drinum*

20 *Saldis*

15 *Serbitium*

16 *Fines*

17 *Lamatis*

18 *Lausaba*

19 *Baloia*

20 *Apeva*

21 *Sapua*

1 *Bersellum*

2 **Ibisua**

3 *Derva*

4 *Citua*

5 *Anderba*

6 *Sarminium*

7 *Charmenis*

8 *Scaladis*

9 *Sapua*

10 *Aleba*

11 *Suberadona*

12 *Asinoe*

13 *Clandate*

14 *Berginio*

Lokaliteti pod nazivom *Bistue Vetus* i *Bistue Nova* se ne spominju na preostala dva dostupna narativa (“Geografija” od Ptolemeja Klaudija¹⁴ i Antoninov Itinerarij¹⁵) koja daju putne i kartografske informacije o prostoru unutrašnjosti provincije Dalmacije.

Uspoređivanjem podataka sa Antoninovog itinerarija, Pojtingerove karte i Ravenjaninove “Kosmografije”, i njihovom detaljnom analizom, može se i na taj način pokušati približno locirati *Bistue Nova*. U tom pogledu je potrebno obratiti pažnju na cestu *Salona – Servitium*¹⁶ sa Antoninovog itinerarija i Pojtingerove karte. Bez označene udaljenosti na dionici Inalperio – Bariduo, ukupna udaljenost na Pojtingerovoj karti je iznosila 126 rimskih milja, što je mnogo manje od 167 milja od Dola-belina *viam a colonia Salonitana ad fines provinciae Illyrici*, sa kojom se cesta *Salona – Servitium* nastoji nekad načelno identificirati. Ova činjenica dodatno dobiva na značaju ako se ima u vidu i provincijska granica koja je bila južnije od Save.

¹⁴ Ptolemejeva Geografija zasniva se na matematičko-astronomskoj osnovi, odnosno na proračunu koordinata.

¹⁵ *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum* je registar putnih stanica i distanci duž cesta Rimske Imperije. Datum originalne edicije je početak III. st. n.e., i možda je patron izrade Antoninovog itinerarija bio Karakala (*Marcus Aurelius Severus Antoninus* vl. 211–217. god. n.e.).

¹⁶ Antoninov itinerarij: *Servitti* – XXVIII m.p. – *Ad Ladios* – XXVIII m.p. – *Aemate* – XVIII m.p. – *Leusaba* – XIII m.p. – *Sarnade* – XVIII m.p. – *Silviae (Salvia)* – XXVIII m.p. – *Pelva* – XVIII m.p. – *Aequo* – XVII m.p. – *Salonas* XXI m.p. Pojtingerova karta: VIA A SERVITIO VSQVAE AD SALONAM (cesta Gradiška – Solin): Ovaj putni pravac je svojim većim dijelom prelazio preko prostora današnje Bosne. *Servitio* – XVI m. p – *Ad Fines* – XIII m. p. --- *Casra* --- XII m. p. – *Lamatis* – X m. p. – *Leusaba* --- XII m. p. – *Baloie* – V m. p. --- *Indenea* --- VII m. p. --- *Sarute* --- XIII m. p. --- *Ionnaria* --- *Bariduo* – XIII m. p. --- *Inalperio* --- VIII m. p. --- *Aequo* --- XVI m.p. – *Salona*.

Po Pojtingerovoj karti cesta *Salona – Servitium* se ne križa niti podudara ni u jednoj dionici sa cestom *Salona – Argentaria*, koja je nesumnjivo morala prolaziti kroz dijelove zapadnobosanskih polja (kao i cesta *Salona – Servitium*), i kroz središnju Bosnu. Međutim, Ravenjaninova “Kosmografija”, iako nastala znatno docnije kompilacijom iz kasnoantičkih izvora, ipak govori nešto drugo. Po Ravenjaninu, slijedi pravac *Serbitium, Fines, Lamatis, Lausaba, Baloia*, te je jasno da ovaj Ravenjaninov pravac odražava ustvari pravac *Salona – Servitium* gledano sa strane *Servitiuma*. Ali kod *Baloia*, Ravenjanin ostavlja taj pravac i navodi naselja uz novi pravac, i to *Apeva, Sapua, Bersellum, Bisua (Ibisua)*, koji se evidentno križao na jednom mjestu sa cestom sa Pojtingerove karte. Po tome *Bisua (Ibisua)*, odnosno vjerojatno *Bistue Nova* nije se nalazila na glavnom pravcu pružanja *Salona – Servitium*, nego na jednom poprečnom pravcu, a koji bi se onda najvjerojatnije pružao u pravcu i uzduž lašvanskog porječja i dalje. Kada se inače analizira Ravenjaninovo spominjanje *Bistue betus* i *Ibisua* potrebno je obratiti pažnju na činjenicu da se ova dva lokaliteta nalaze u “Kosmografiji” u opisima dvije različite zemlje, i to *Bistue betus* u okviru opisa Dalmacije, a *Ibisua* u okviru opisa Panonije. Ova činjenica je vrlo indikativna kada se pristupa procesu lokaliziranja ove dvije lokacije, jer je možda Ravenjaninova, odnosno njegovih vrela, podjela na Tarsatičku Liburniju, Dalmaciju i Panoniju sa prostorima koja im pripadaju odražavala i neku upravnu i administrativnu sliku na samom kraju antičkog razdoblja u VI. st. n.e.¹⁷ Ali bez obzira na to da li je bila riječ o tome, stoji činjenica da su se dvije *Bistue* nalazile relativno udaljene i

¹⁷ O tome v. Čače 1995, str. 21.

u okvirima različitih upravnih i administrativnih i teritorijalnih jedinica bar na lokalnoj ravni.

Ne bi trebalo isključiti ni mogućnost da su *Bistue Vetus* i *Nova* sa Pojtingerove karte bile ustvari samo putne stanice na ulazu i izlazu iz bistuenskog municipija, a da se upravno i urbano jezgro (ako je uopće postojalo) nalazilo na drugom mjestu.

Da postojanje naselja sa istim imenima nije bilo ništa neobično na istim pravcima koje prezentira Pojtingerove karte pokazuje i primjer ceste Naronā – Skodra gdje se sreću naselja pod nazivom *Salluntum* međusobno udaljeni 34 rimske milje, dok između dvije *Bistue* udaljenost iznosi 45 rimskih milja. Za razliku od stare i nove *Bistue*, u slučaju dva *Salluntuma* ne postoji nijedna dodatna odrednica, koji bi ih međusobno odvajala, nego oba naselja u potpunosti nosi isti naziv.

Zapisi sa crkvenih salonitanskih sabora / sinoda / koncila iz 530. i 533. god.

Vrijedno svjedočanstvo o postojanju Bistue i u kasnoantičkom periodu, u vremenu pozne ostrogotske vladavine nude zapisi sa dva crkvena (nikejsko-halkedonske denominacije i vjerovanja) sabora / sinoda / koncila održana 530. i 533. god. u Saloni, u kojima se spominje *ecclesia Bestoensis*, sa svojim episkopom po imenu Andrija.¹⁸

Akt, zapisnik salonitanskog crkvenog sabora od 15. VII. 530. god. n.e.

Sicut nuper Bestoensis ecclesiae scriptum tenentes agnoscimus, quae tanto est divino honore commodata, ut non solum oppressis adesse non cogitet, sed nec suae adeo valeat subvenire pressurae... Andreas episcopus Bestoensis ecclesiae subscripsi, ut supra. (“Tako nedavno saznasmo iz pisma Bestoenske crkve – koje imate pred sobom – koja, iako je bila obdarena velikom Božjom milošću, ne samo da nije razmišljala o pomoći ugnjetenima, već nije mogla pomoći ni svojoj tegobi... Andrija, episkop Bestoenske crkve, potpisao sam kao gore”.)

Spominjanje Andrije se nalazi u kontekstu poglavlja u kome se nabrajaju potpisnici zaključaka sinoda u Saloni. Kao potpisnici, pored salonitanskog arhiepiskopa Honorija i episkopa Andrije, nalaze se i mnogi drugi episkopi subordinirani salonitanskoj arhiepiskopiji.

¹⁸ Akti salonitanskih sabora iz 530. i 533. god. n.e. su dostupni u srednjovjekovnom rukopisu *Historia Salonitana Maior* (HSM), koji je proširena verzija djela *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum* Tome Arhidakona, koji je u XIII. st. napisao historiju salonitanske / splitske crkve. O HSM v. Klaić 1967.

U studiji su preuzeti i korišteni izvanci iz prijevoda Akata salonitanskih sabora R. Dodiga i A. Škegre (Akti crkvenih sabora održanih 530. i 533. u Saloni. Povijesni Prilozi 35, 9–23. 2008. god., Zagreb: Hrvatski institut za povijest.)

Akt, zapisnik salonitanskog crkvenog sabora od 4. V. 533. god. n.e.

...Andreas vir venerabilis [episcopus] bestoensis¹⁹ ecclesie dixit: Necessè nobis est bone institutionis formam libenter amplecti, presertim cum de sacro laudabiliter cogitatur obsequio atque ideo queso, ut a loco Copella²⁰ et Arena vsque ad has urbes basilicas, que in mea patrocinia continentur, ad proponendum iisdem locum faciatis episcopum pertinere. Tante vexationis labore submoto, aptior mihi sollicitudo sit de sacerdotibus plebeque comissa, quanto grex dominicus vicino pastore melius gubernetur. Honorius vir beatissimus archiepiscopus respondit: Non est dubium, venerabilis frater, et te bone ordinationis intuitu libenter offerre, quibus et perpetuam talis gloriam mereatus oblatio et divinum melius perficeretur obsequium. Et ideo cum divinitas propiciata concesserit ad huc unum, ad quem eadem loca pertinere debeant, curavimus ordinare pontificem... Andreas episcopus [ecclesiae] Bestoensis, ut supra, consentiens subscripsi... ('Andrija časni muž, [episkop] Bestoenske crkve reče: 'Nama je potrebno dobru uredbu od srca prihvatiti, posebice kada se o svetom posluhu pohvalno promišlja. I stoga molim, od mjesta Kopele i Arene, pa sve do tih gradova i bazilika, koje se nalaze u mojoj episkopiji, da odlučite da se postavi episkop koji bi dopro do tih mjesta. Time bi bila uklonjena tolika muka i napor, te bi mi bilo prikladnije skrbiti se o svećenstvu i povjerenu mi puku, a tek koliko bi blizak pastir bolje upravljao Božjim stadom.' Preblaženi muž arhiepiskop Honorije odgovori: 'Nema dvojbe, časni brate, da Ti, promislivši o dobroj upravi to predlažeš, time takav prijedlog zaslužuje

¹⁹ Varijacije u rukopisima *boestoensis*, (*episcopus*) *bestoensis* v. Klaić 1967, str. 84, fus. 295.

²⁰ Varijacije u rukopisima *Capellae* v. Klaić 1967, str. 84, fus. 298.

vječnu slavu, a Božji posluš bolje se provodi. I stoga, kada mi-
lostiva Božja providnost bude dopustila, pobrinut ćemo se za-
rediti još jednoga crkvena prvaka za ona mjesta do kojih bi on
trebao doprijeti... Andrija, episkop Bestoenski, potpisao sam,
slažući se s ovim gore.““)

Jedini spomen bestoenske crkve (u smislu jedne episkopije / biskupije) i njenog episkopa je iz citiranih dijelova akata sa dva crkvena sabora (episkopija koje su se pridržavale nikejsko-halkedonske dogme), koja su održana u Saloni zadnjih godina vladavine ostrogotske dinastije Amala nad provincijom Dalmacijom i pod presjedanjem salonitanskog arhiepiskopa Honorija. U ovim aktima se spominje episkop bestoenske crkve po imenu Andrija, koji je bio i potpisnik oba akta, i koji je na drugom saboru podnio molbu da se od njegove episkopije odvoji područje “od mjesta Ko(a)pele i Arene, pa sve do tih gradova i bazilika” i formira nova episkopija. Andrija je podjelu svoje episkopije opravdavao time da bi njemu bilo lakše da se skrbi o plebsu / narodu i svećenstvu koje mu je povjereno na brigu i da bi tako bolje upravljao svojim ljudskim “stadom”. Iz ovoga bi se moglo zaključiti kako je Andrija pod svojom episkopskom nadležnošću imao prilično veliku teritoriju, koja se nalazila u dubljoj kontinentalnoj unutrašnjosti Provincije. Po svemu sudeći, nije samo veliki prostor, nego su i njegove zemljopisne osobenosti, sa brdsko-planinskim zonama, usjecima, širim rijekama, dolinama, gustim šumama otežavale rad episkopa Andrije. Iz smisla molbe, moglo bi se pretpostaviti i to sa visokom dozom vjerojatnoće da je Andrija “mjesta” Ko(a)pele i Arenu smatrao za najudaljenija od njegovog episkopskog središta, pa je i zato spomenuo kako bi se trebalo odlučiti da se

postavi episkop “koji bi dopro do tih mjesta”. Andrijina molba i argumenti na koje se poziva kao da indikretno govore da i u prvim decenijama VI. st. n.e. proces kristijanizacije u unutrašnjosti Provincije još uvijek nije bio na zadovoljavajućem nivou. Zato je Andrija, kao neposredni svjedok stanja “duhova” puka u svojoj pastvi, opravdano smatrao neophodnim jače, sadržajnije, vidljivije i institucionalizovanije prisustvo crkvene hijerarhije u unutrašnjosti, pa makar to kao posljedicu imalo i smanjivanje njegove teritorijalne nadležnosti.

Na ovu Andrijinu molbu, arhiepiskop Honorije je odgovorio prilično uvijeno i diplomatski, sa time da će se nekada (u nedefinirano vrijeme), kada to bude Božja volja, zarediti novi episkop za novu episkopiju koja bi nastala na dijelu bestoenske crkve. Možda je Honorije morao da dâ ovako vremenski neodređen odgovor (“bit će kad bude moglo”), moguće zbog nedostatka kvalitetnog crkvenog kadra, koji bi preuzeo dužnosti u novoj episkopiji, ne samo u unutrašnjosti nego općenito u Provinciji. A ako je i bilo u primorju zadovoljavajućeg i dostatnog kadra, ne bi baš bilo jednostavno slati nekoga u unutrašnjost, jer dobrovoljaca baš i ne bi moglo biti dovoljno, pa bi se to moralo raditi nalogom. Uz to, uskoro je i uslijedio ratni pohod romejskog-konstantinopoljskog dominusa Justinijana na Ostrogotsko kraljevstvo, sa borbama koje su se odvijale i na teritoriju provincije Dalmacije. Tako, uslijed svih tih okolnosti, vjerojatno do formalnog osnivanja nove episkopije nije došlo, bar ne u vrijeme u godinama neposredno nakon sabora iz 533. god. n.e.

Bestoenska episkopija je nesumnjivo imala značajnu i bitnu ulogu u procesu kristijanizacije kontinentalne unutrašnjosti

Provincije, čije je stanovništvo dugo pokazivalo izvjesnu neprijemčivost za kršćanstvo i bilo sklono održanju starih “pagan-skih” tradicija, vjerovanja i obreda i klasično-civilizacijskog načina života i poimanja. Uostalom, i danas stanovništvo bosansko-hercegovačke unutrašnjosti pokazuje sklonost starim tradicijama, samo sada prilično dobro ukomponovanim i zamotanim u ruha abrahamističkih denominacija. Bestoenska episkopija je bila oslonac ranokršćanskog održanja, organiziranja, funkcioniranja na prostorima gorske unutrašnjosti Provincije, tj. današnje središnje Bosne. Moguće je i pretpostaviti da je nje-no kasnoantičko postojanje možda imalo i tradicijsku (i realnu?) osnovu za ranosrednjovjekovno kršćanstvo u navedenim krajevima, pa i kasnije postojanje kršćanske organizacije u toku srednjeg vijeka. Radi navedenih činjenica potrebno je baciti dodatno svjetlo na, i detaljno analizirati, Bestoensku crkvu, njen nastanak, njen teritorijalni opseg, sjedište, odnos prema višim hijerarhijskim crkvenim instancama, stupanj utjecaja među stanovništvom, opstanak u uvjetima nestajanja antičke kulture, pada ostrogotske, romejske rekonkviste i sloma romejske vlasti, uspostave avarske dominacije, doseljavanja slavenskih i drugih zajednica, preživljavanja, i obnove organizirane kršćanske strukture i na kraju njenog daljeg razvoja. Na osnovu dostupnih izvora, Andrija je, za sada, jedini poznati episkop Bestoenske crkve.²¹ Naravno, i prije i poslije njega je postojalo gotovo sigurno još episkopa Bestoenske crkve, ali nažalost njihova imena nisu još uvijek poznata. Nepoznato je vrijeme rođenja i smrti Andrije niti njegovo podrijetlo. Jedino možemo špekulirati da je

²¹ Bojanovski 1988, str. 159–160; Čače 1995, str. 85 i fus. 218; Paškvalin 2003, str. 56–59.

5. V 533. god. n.e., kada je tražio da mu se smanji teritorija biskupije, bio u već zrelim godinama. Ne bi trebalo isključiti ni mogućnost da je bio domorodac, odnosno osoba rođena u unutrašnjosti Dalmacije. Kao što je Baton Dezitijatski po imenu do danas najstarija, prva poznata osoba koja je vezana za dezitijatski prostor, tako je Andrija, posljednja po imenu poznata osoba koja je bila vezana za ove prostore u predslavenskom periodu.

Na osnovu analize akata salonitanskih sinoda,²² odnosno rasporeda predstavljenih crkava, može se pretpostaviti i da je *ecclesia Bestoensis* kao već etablirana u prvoj polovini VI. st. crkvena zajednica sa svojom teritorijalnom nadležnošću pokrivala i nekadašnje desitijatsko područje, možda uključujući i areale municipija *Bistuensium* i *R.P. Aquae S...*²³ Ako je pretpostavka da su *Co(a)pella et Arena* današnji Kopilo i planina Vranica²⁴, onda bi sa sigurnošću mogli tvrditi da su Gornja Bosna, lašvansko porječje i Skopljanska udolina bile pod jurisdikcijom bestoenske crkve. A možda su se i druge središnje-bosanske i istočno-bosanske oblasti nalazile u okviru njene crkvene nadležnosti. Na osnovu toga, vidljivo je da ova episkopija ima crkvenu nadležnost nad jednom vrlo prostranom teritorijom u dubljoj kontinentalnoj unutrašnjosti Dalmacije. Možda se može zaključiti da u središnjoj i istočnoj Bosni crkvena infrastruktura nije bila u tolikoj mjeri razvijena, pa je onda samo jedna episkopija morala pokrivati to široko iznimno šumovito

²² O salonitanskim saborima iz 530. i 533. god. n.e., v. Jarak 2005, str. 307.

²³ Sjedište biskupije vjerojatno se nalazilo u *Bistue Nova*, možda poradi činjenice da je *Aquae S...*, bar njen urbani dio bio uništen ili degradiran uslijed nemirnih ranijih razdoblja seobe naroda, ili možda nekog drugog razloga.

²⁴ Škegro 2005, str. 386.

i brdsko-planinsko i udolinsko područje. Ali to stoji u opreci sa nalazima, do danas, brojnih kasnoantičkih bazilika i crkvi na ovim prostorima.²⁵ Prisustvo organiziranog kasnoantičkog kršćanstva pružaju tragovi bazilika / ranokršćanskih crkvi u Varvari, Bugojnu, Malom Mošunju, Varošluku kod Turbeta, Zenici – Blimišću, Doboju kod Kaknja, Brezi, Srđu, Dabravinama, Gradac u Homolju (Lepenica), Gornjoj Višnjici, Gradac na Ilinjači u Kotorcu, a naslućuju se i u Podastinju, užem gradskom području Sarajeva.²⁶ Pojedine crkvene građevine bile su i sa bogato obrađenim kamenim namještajem (Zenica, Dabra-

²⁵ Prilikom govora o ovom pitanju, potrebno je navesti i činjenicu da kršćanstvo slabije prodire u kontinentalne prostore provincije Dalmacije, nego npr., u Panoniju, posebno njen južni dio. Tome su razlog i teža pristupačnost (zbog objektivnih zemljopisnih okolnosti), sklonost konzervativizmu gorštačkog stanovništva, ali i dolazak drugih kultova koji su predstavljali konkurenciju kršćanstvu, npr., kult Mitre, koji je bio vrlo razvijen u unutrašnjosti Dalmacije – npr. Mitreji u Jajcu, u Milama kod Jajca i u Konjicu (o tome v. Zotović 1973), a došao je vjerojatno sa islužanim vojnicima. Unutrašnjost Dalmacije je uostalom i bila jedna od glavnih regrutnih baza u III. i IV. st. n.e. Inače u brdsko-planinskim i udolinskim prostorima današnje BiH stara vjerovanja se grčevito bore za opstanak i vrlo često se simbioziraju sa oficijelno vladajućim religijama. Tako i danas u religioznom životu stanovnika BiH (bez obzira na formalnu konfesionalnu pripadnost) ima veoma dosta sujevjerja, praznovjerica i starih “paganskih” svetišta, tradicija, vjerovanja i rituala (uglavnom, predslavenske i slavenske provenijencije), koja u svakodnevnom životu često imaju veću ulogu, značaj i utjecaj po običnog čovjeka nego dogme oficijelnih religija kojima oni formalno “po rođenju” pripadaju. A nije rijedak slučaj da se neka od tih neabrahamskih vjerovanja nadu uokvireni unutar sustava oficijelnih religija i institucija koje ih predstavljaju. O procesu kristijanizacije autohtonog romaniziranog stanovništva provincije Dalmacije v. Jarak 2005.

²⁶ Skarić 1932, str. 1–21; Sergejevski 1956, str. 1–49; Andelić 1963, str. 170; Ima-mović 1977, str. 326 i sl. 31 na str. 327; Bojanovski – Čelić 1969; Bojanovski 1984, str. 97 i d.; Bojanovski 1988, str. 154; str. 168; općenito o kršćanstvu na prostoru današnje BiH u antičko doba str. 372; Imamović 1992–1995, str. 77–80; Paškvalin 2000, str. 199; str. 222–223; Paškvalin 2003, str. 129–204.

vine, Breza) izrađenim na tokarskom kolu u vidu rezbarija.²⁷

Starokršćanske crkve i bazilike:

1. Gradac, Homolj, Kiseljak (Literatura: Skarić 1932, str. 1–22).
2. Pod Gracem, Gornja Višnjica – Begovići, Kiseljak, (Literatura: Paškvalin 1983, str. 118–121; Paškvalin 2000, str. 222–223; Paškvalin 2003, str. 106–109; Imamović 1992–1995, str. 75–80; --- na osnovi objavljenih rezultata istraživanja V. Paškvalina i E. Imamovića, mogao bi se izvući zaključak da je riječ o dvije crkve / bazilike na vrlo maloj međusobnoj udaljenosti (na Begovića guvnu / Paškvalin / i Begovića njivama / Imamović /).²⁸
3. Srđ, Breza (Literatura: Ćorović 1913, str. 409–420; Nikola-jević 1970, str. 91–112).
4. Crkvina, Breza (Literatura: Čremošnik – Sergejevski 1930; Sergejevski 1940, str. 141–143; Rendić-Miočević 1948, str. 67; Bojanovski 1988, str. 147, fus. 21; Arheološki leksikon

²⁷ Bojanovski 1988, str. 73.

²⁸ Ovo pitanje detektiranja crkve / bazilike u Begovićima / Gornja Višnjica je vrlo složeno. Natuknica iz Arheološkog leksikona BiH, Tom III, 25 (“Pod Gracem, Gornja Višnjica – Begovići, Kiseljak”) zbog smisla i konteksta članka odnosi se na “Paškvalinovu crkvu”. Međutim, sudeći po detaljnijem promatranju objavljenih rezultata istraživanja, ipak je veća vjerovatnoća da se na Begovića njivama nalazila kasnoantička crkva / bazilika, dok se to za objekat na Begovića guvnu ne može baš sa većom sigurnošću govoriti. Sam Imamović (1992–1995, str. 76; str. 80) na jednom mjestu smatra da “...vjerovatno je riječ o mauzoleju...”, a na drugom da “...postoje indikacije za još jednu (misli se na ranokršćansku baziliku, op. a.) na lokalitetu Guvno kod starih Begovića kuća (što se vrlo moguće odnosi na objekt koji je istraživao Paškvalin, odnosno na njegovu predloženu baziliku, op. a.)”. Uostalom, Paškvalin (2000, str. 217), i kasnije, nakon objavljivanja rezultata sa Begovića njiva, stoji na stajalištu o starokršćanskoj crkvi na Begovića guvnu, dok objekat na Begovića njivama uopće ne spominje. Postojanje dvije bazilike na jednom bliskom području, iako nije nemoguće, nije baš ni očekivano, pa je možda vjerovatnije postojanje samo jedne bazilike a da je do konfuzije po ovom pitanju došlo zbog neusaglašenosti autora.

- BiH, Tom III, 1988, str. 16, (članak Đure Baslera); Paškvalin 1996, str. 95–96; Paškvalin 2000, str. 193–194).
5. Gradina, Dabravine, Vareš, fragment rimskog žrtvenika (Literatura: Radimsky 1892; Sergejevski 1956; Pašalić 1959, str. 65; Pašalić 1960, str. 51; Nikolajević 1969, str. 223–227; Nikolajević 1970).
 6. Duge Njive (Kaursko groblje), Doboj, Kakanj (Literatura: Sergejevski 1948, str. 177–180; Bojanovski 1984, str. 85).
 7. Bilimišće, Zenica, dvojna bazilika (Literatura: Truhelka 1892, str. 340–349; Truhelka 1914, str. 222–223; Sergejevski 1932, str. 35–36; Sergejevski 1965, str. 17–25; Miletić 1963, str. 42; Nikolajević 1969, str. 245–252; Basler 1972, str. 125–135, Paškvalin 1979, str. 55–83).

S druge strane, moguće je da je na prostoru Gornje Bosne porred katoličko / ortodoksnе crkvene infrastrukture koja se temelji na nikejsko–halkedonskoj dogmi, a čiji je reprezent bila *ecclesia Bestoensis*, postojao i arijanski ustroj, i to u isto vrijeme kada je i Andrija bio biskup, jer je vladajuća dinastija Amala bila arijanska.²⁹

Ecclesia Bestoensis se povezuje sa municipijem *Bistuensium*, čije je postojanje osvjedočeno na osnovu pronadenih natpisa iz Blimišća u Zenici, Fazlića i Varvare – Gornja Rama.³⁰ Opet se municipij *Bistuensium*, odnosno njegovo urbano i upravno jezgro, povezuje sa lokalitetima *Bistue Nova* poznatom preko

²⁹ Zanimljivo je napomenuti da je nakon Nikejskog koncila 325. god. n.e, prez-biter Arije je bio prognan u Iliriju, ali nije precizno rečeno gdje na jednom širokom prostoru koji se tada smatrao “ilirskim”.

³⁰ O municipiju *Bistuensium* i svim dilemama vezanim za njega (sjedište, lokacija sjedišta, veza sa *Bistue Nova*, teritorijalni obuhvat, nastanak i razvitak) v. Mesihović 2007, str. 705–718; str. 785; Mesihović 2014, str. 705–718; str. 785.

Pojtingerove karte (VI, 1) i *Bisua* ili *Ibisua* kod Ravenjanina, (IV, 19). Pošto je za ovaj municipij priličan broj nedoumica i različitih mišljenja, pretpostavljena povezanost njegovog urbano-upravnog sjedišta sa sjedištem Bestoenske crkve proizvodi ista takva razmimoilaženja i kada se govori o Bestoenskoj crkvi.³¹

³¹ Npr. ova pretpostavka je i jedan od važnijih argumenata teoriji I. Bojanovskog o jednom municipiju *Bistuensium* koji bi zahvaćao široko područje od Gornje Rame do Vranduka. Bojanovski 1988, str. 155–156; Paškvalin 2003, str. 56–59; str. 172–182. Sudeći po izlaganju samoga Andrije, na saboru iz 533. god. ova biskupija je zahvaćala jedno široko područje, što onda po stavu Bojanovskom, da crkveni teritorijalni ustroj na terenu paralelno slijedi upravni teritorijalni ustroj, znači da je i municipij *Bistuensium* (kojeg kao predstavlja *ecclesia Bestoensis*) zahvaćao isto teritorijalno veliko područje (Bojanovski 1988, str. 159). Međutim, kasnoantička *ecclesia Bestoensis* iz prve polovice VI. st. ne mora biti i teritorijalno podudarna sa municipijem *Bistuensium* iz III. i IV. st. n.e. Teško bi bilo tvrditi da su i granice i forme upravno-administrativnih jedinica koje obilježavaju municipalni ustroj III–IV. st. n.e. ostale potpuno statične u jednom dosta turbulentnom razdoblju obilježenom prvo radikalnim reformama dominata, zatim raspadom Imperije i seobom naroda. Vjerojatno je u tome periodu dolazilo i do formiranja novih jedinica, cijepanja ili objedinjavanja ranijih pa i nestanka nekih novih, vjerojatno su se mijenjale uslijed novonastalih okolnosti i središta tih jedinica itd. A to se sigurno osjetilo i na tadašnjem bosansko-hercegovačkom području, u nepoznatoj mjeri i stupnju transformiranja. Nije nerealan pretpostaviti i da se ova biskupija nije poklapala ni sa tadašnjim lokalnim upravno-administrativnim jedinicama proizašlim iz municipalnog ustroja III–IV. st. n.e. i da je njen teritorijalni prostor u prvoj polovici VI. st. n.e. bio znatno veći u odnosu na municipalni teritorij iz III. st. n.e. Dokaz za to pruža činjenica da se na salonitanskim saborima spominju za teritoriju današnje BiH četiri biskupije; *Bestoensis*, *Martaritana*, *Baloenus* (moguće je da je lokalitet *Baloia* koji se spominje u Ravenjaninovoju “Kozmografiji” IV, 19, i Pojtingerovoj karti V, 2, kao Baloie bio sjedište ove biskupije), *Sarsenterensis* (moguće je da je Sarsiteron koji se spominje kod Ravenjaninovoju “Kozmografiji” IV, 16, bio sjedište ove biskupije koja je pod svojom nadležnošću imala zapadnu Hercegovinu i dio istočne Hercegovine. Čače 1995, str. 52), a moguće je da su i biskupije iz Sirmija, *Sisciae* i *Cibale* zahvaćale rubna područja (Čače 1995, str. 85 i fus. 218). Ako bi se smatralo da svakoj biskupiji odgovara jedna lokalna jedinica ispalo bi da su najveći dio današnjih prostora Bosne i Hercegovine u prvoj polovici V. st. n.e. zau-

Tako se i za episkopsko sjedište bestoenske crkve navode kao opcije Zenica, Mali Mošunj, Bugojno. Prva i najstarija opcija je ona koju je još davne 1892. god. postavio Ćiro Truhelka,³² po kojoj bi se “episkopska stolica” Bestoenske crkve

zimale četiri “municipalne jedinice”, što je teško pretpostaviti. Broj jedinica municipalnog ustroja III–IV. st. n.e. i kasnijeg kasnoantičkog lokalnog upravno-administrativnog ustroja na prostorima je bio znatno veći od broja četiri. U III. i IV. st. n.e. evidentiran je veći broj municipija, kolonija i *res publica* sa sjedištima na prostorima današnje BiH, a i u kasnoj antici je sigurno bila slična situacija. Ovo bi značilo da su se pojasevi ingerencija pojedinih biskupija pružali i preko više tih jedinica, odnosno da se pod jednom biskupskom nadležnošću tada nalazilo više lokalnih upravno-administrativnih jedinica u svojoj cjelini. Naravno, sjedišta i imena tih biskupija su mogla biti vezana za pojedine centre, koji bi ujedno bili i središta (bez obzira na to da li su bila urbanog, konurbanog ili poluurbanog karaktera) jedne od tih lokalnih jedinica, ali su nadležnosti episkopa / biskupa toga grada ili naselja obuhvaćale ne samo njegovu teritoriju, nego i teritorije okolnih, drugih lokalnih jedinica. Pod tu episkopsku nadležnost iz prve polovice VI. st. n.e. bi tako ulazilo više tih jedinica, ali u svojoj cjelini ne sijekući ih, jer bi to bilo nelogično. Na osnovu iznesenih zaključaka, moglo bi se objasniti i to preveliko prostranstvo Bestoenske crkve, čije se središte možda nalazi u npr., u *Bistue Nova*, ali koje pod svojom nadležnošću obuhvaća i druge gradove, naselja i lokalne jedinice, a ne samo one koje su upravno-teritorijalno bile direktno vezane sa *Bistue Nova*. Uostalom, da se prostor biskupije ne treba apsolutno vezati samo za jednu lokalnu upravno-teritorijalnu jedinicu dokaz je i to što Andrija od sabora traži da mu se smanji područje episkopije, odnosno odvoji jedan dio teritorije koji je spadao pod ingerencije Bestoenske crkve. U suprotnom bi to onda automatski moglo značiti i podjelu te lokalne jedinice, što ipak spada u nadležnost svjetovne državne vlasti oličene tada u arijanskoj ostrogotskoj dinastiji Amala. Najbolji primjer za gore iznesenu tvrdnju pruža primjer biskupije *Sarsenterensis* koja je u okviru sebe obuhvaćala više lokalnih jedinica, a nije bila identična samo sa jednom lokalnom upravno-teritorijalnom jedinicom. O tome da li je jedna biskupija bila identična sa jednom lokalnom (municipalnom) jedinicom ili je obuhvaćala više njih zavisilo je od čitavog niza činilaca od kojeg su najvažniji brojnost populacije, kvalitetu i kvantitet kristijaniziranosti, stupanj crkvenog ustroja i veličina područja. Uostalom, najlakše se dijeli ono što je strukturirano od nekih jasno definiranih sastavnica.

³² Truhelka 1892.

nalazila u velikoj bazilici iz Blimišća u Zenici. Crkvena građevina u Zenici je izgrađena vjerojatno na samom kraju antičkog razdoblja, kada se kršćanstvo (i nikejsko-halkedonskog, i nikejsko-drevnoistočnog, i arijanskog uvjerenja već dobroano ukorijenilo u nekadašnjem rimskom svijetu i neposrednom barbarskom i civiliziranom okruženju). O tome bi na neki način svjedočila i činjenica da su za njenu gradnju upotrijebljeni i nadgrobni i drugi spomenici iz nekršćanskog vremena kada je klasična civilizacija u unutrašnjosti provincije Dalmacije u III. i IV. st. n.e. dostigla svoj puni obujam, domet i zenit. Sekundarna upotreba spomenika visoke vrijednosti za značenje i kolektivno sjećanje stanovnika municipija *Bistuensium*, odražavala je stremljenja novog vremena, primarno okarakterisanog kršćanstvom, ne obazirući se na potrebe povijesne svijesti i sjećanja na ranija razdoblja. Graditelji zeničke bazilike su tako materijal nalazili i u onom klasično-civilizacijskom nasljeđu koje simbolizira onaj nekršćanski svijet, za koji te stvaraoce (i idejne – naručioce – i praktične izvodače) nije vezala nikakva privrženost ni osjećaj. To na jedan osebujan način održava i stupanj dekadencije i zamiranja povijesne svijesti i općeg kulturološkog nazadovanja u novim povijesnim, ideološkim i duhovnim uvjetima kasne antike i ranog srednjeg vijeka, čim se spomenici vlastitih predaka koriste za nove vrlo praktične radove u slavu nove ideologije ili u svrhu svakidašnjih potreba.

Sa drugom polovicom VI. st. n.e., i počecima slavenskih upada i konačnim slomom romejske vlasti, a sa njom i antičke kulture i nestankom Ilirika u bosanskom području u prvim

desetljećima VII. st. unose se pored novih etničkih i kulturnih momenata na ova područja i novi religiozni senzibiliteti, pa i u tom pogledu počinje novi pravac razvitka. Nejasno je što se događalo sa ovom biskupijom u periodu 597– 641. god., odnosno u periodu rasapa kasnoantičkog načina života i romejske vlasti u unutrašnjosti i poglavito slavenskog naseljavanja. Episkopsko sjedište je vjerojatno dijelilo istu sudbinu sa mnogim drugim naseljima i bilo je uništeno (npr. može se pouzdanije smatrati da su bazilike u Blimišću i Crkvinama u Brezi bile uništene), ali to ne znači da je bio uništen i crkveni ustroj, pa i sama biskupija kao institucija. Nesumnjivo je bar dio starosjedilačkog stanovništva, koji je nastavio živjeti u prostorima središnje i istočne Bosne, ostao privržen kršćanstvu. Što se tiče razine kristijanizacije provincijalnog stanovništva središnje i istočne Bosne ne bi trebalo njegove domete ni precjenjivati, ali ni podcjenjivati. Pošto je nikejsko–halke-donska dogma, i njena crkvena hijerarhija, bila od uspostave romejske vlasti vladajuća i jedina javno dozvoljena konfesija za javno i oficijelno ispoljavanje, normalno je za očekivati da se najveći dio toga provincijalnog stanovništva i javno deklarira kao takav. Ali, kao što je već rečeno, mnogi raniji kultovi su se sigurno još uvijek i održavali i primjenjivali, bez obzira na to da li su već bili simbiozirani ili u procesu simbioze sa kršćanstvom ili bez ikakve simbioze, a i nejasna je i sudbina arijanaca i njihovog učenja u drugoj polovini VI. st. n.e. Jedan dio stanovništva je sigurno bio samo površno kristijaniziran, pa je nakon sloma na početku VII. st. došlo možda kod jednog dijela starosjedilačkog stanovništva i do postupnog napuštanja kršćanstva i povratka svojim ranijim ili prilaska

novim (avarskim i posebno slavenskim) kultovima ili oblikovanja nekih novih paganskih vjerovanja. Nakon sloma romejske vlasti, makar i formalno bili prisutni, kršćanstvo i njegova infrastruktura su postali jedan od glavnih vidova identiteta starosjedilačkog stanovništva koji ih je razlikovao od vladajućih doseljenika. Možda je tako privrženost kršćanstvu bar kod dijela starosjedilačkog stanovništva dobila na značenju. Zato i nije nemoguće pretpostaviti da je i nakon početka VII. st. n.e. postojao bar u rudimentarnom obliku neki crkveni ustroj, koji je brinuo o potrebama onog dijela stanovništva koje se smatralo kršćanima. Uostalom, teško je i povjerovati da je avarsko-slavenska najezda u potpunosti izbrisala kršćanstvo sa ovih prostora i uopće unutrašnjosti zapadnog Balkana. Međutim, ovo kršćanstvo izolirano u dubokoj unutrašnjosti, u sredini u kojoj ono više nije ni dominantno ni vladajuće (bar u VII. i VIII. st.) i oslonjeno na samo dio stanovništva sa različitim razinama kristijanizacije, moralo se razvijati nekim posebnim tokovima, možda bar u načelu slično kao i irsko kršćanstvo. Ako je i postojala bilo kakva infrastruktura i hijerarhija, pa i dogmatska uvjerenja (koja i sama, postupno ili pod različitim utjecajima, impulsima i prilikama evoluiraju) kršćanstva na prostorima bosanske unutrašnjosti, ona su vjerojatno razvila neka autonomna, posebna, možda bolje reći, specifična načela svoga postojanja i djelovanja, i to u odnosu na glavne tokove razvitka kršćanstva i njegovog ustroja, bez obzira da li je riječ o onome koje struji iz Rima ili Konstantinopolja. Ponovni proces kristijanizacije bosanske unutrašnjosti, koji je ovaj put usmjeren primarno prema slavenskim govornicima, nije mogao sigurno zanemariti ni ovaj prisutni kršćanski (već

slavenizirani ili još uvijek neslavenizirani) domorodački element i sigurno je i on imao utjecaja u daljem razvitku konfesionalnih prilika na tlu Bosne u ranom srednjem vijeku.³³

³³ Ljetopis popa Dukljanina potvrđuje prisustvo ovih kršćanskih zajednica neposredno nakon sloma romejske vlasti i uspostave slavenskih politija, izoliranih u slavenskoj, paganskoj unutrašnjosti i iz smisla teksta jasno se vidi da se pod njima podrazumijevaju starosjedilačke zajednice.

Ljetopis popa Dukljanina, VI;

“No vidjevši kršćani da su se našli u velikoj nevolji i progonima, počnu se okupljati po planinskim visovima i, prema mogućnostima, podizati prigodna utvrđenja, gradove i zgrade...”

Ljetopis popa Dukljanina, VII;

“Ali u njihovo vrijeme mnogi su kršćani iz primorskih i zagorskih krajeva, da se ne bi opoganili njihovim gadnim običajima, danomice bježali i posvuda se pridruživali onima, koji su živjeli po planinama i prirodnim utvrđenjima, voleći da s njima trpe progonstvo i bijedu, pa da spase svoje duše, nego li da kratko vrijeme uživaju s nevjernima i da u njihovu društvu izgube dušu.”

Ljetopis popa Dukljanina, IX;

“U to doba nastade velika radost, i kršćani sidoše s planina i skrovišta, kuda se bjehu razmili, te počеше hvaliti i blagoslivljati ime Gospodina, koji spašava one što se u nj uzdaju.”

Svi navedeni podaci najvjerojatnije se odnose na razdoblje VII–IX. st., tj. upravo u onaj najvažniji period, kariku koja bi trebala povezivati kasnoantičko kršćanstvo Zapadnog Balkana sa kršćanstvom srednjeg vijeka, uvjetno rečeno slavenskog Zapadnog Balkana.

O kasnoantičkom kršćanstvu na području današnje BiH v. Paškvalin 2003; Mesihović 2007, str.804; str. 925.

Staze istraživanja

Još od samih početaka moderne historiografije i arheologije na prostorima Bosne i Hercegovine, tajne Bistue su intrigirale znanstvenike i istraživače. Dostupna izvorna građa sugerirana to da su se upravno i urbano središte i njena municipalna teritorija, episkopsko sjedište i episkopijska jurisdikcija nalazili negdje na prostorima današnje središnje Bosne i krajnjeg sjeverozapada Hercegovine. To bi se odnosilo na sljedeće zone: zeničko područje, lašvansko porječje, Skopljansku udolinu i Ramu. Bistuenska jedinica municipalne autonomije je bila sigurno u III. i IV. st. situirana sjeverno, sjeverozapadno i zapadno od Akvesijenske jedinice municipalne autonomije: *R.P. Aqu(a?)e*,³⁴ koja je sa svojim urbanim i upravnim središtem u Lužanima (na zapadu sarajevskog polja) pokrivala Gornju Bosnu. Bistue je bilo i prvo veće i značajnije kakvo takvo urbano područje kada se iz sarajevske Akve ide prema sjeveru ili sjeverozapadu. Nepoznato je i iz koje je peregrinske *civitas* (teritorija domorodačkog ilirskog naroda) proizašao municipim Bistuensium. Je li, kao u slučaju susjedne akvesijenske municipalne autonomije, isto riječ o Desitijatima ili nekom drugom ilirskom narodu!? Nepoznato je da li se jurisdikcija bestoenske episkopije poklapala sa teritorijom ranijeg autonomnog municipija ili je zahvatala i veće područje!? Molba episkopa

³⁴ O Akvesijenskoj jedinici municipalne autonomije v. Mesihović 2023.

Andrije za odjeljivanjem dijela teritorije i povjeravanje novom episkopu kao da govori u prilog znatno proširenijeg prostora nad kojim ima nadležnost bestoenski episkop, u odnosu na ono što je pripadalo bistuenskom municipiju. Određenu konfuziju u ubikacijama i određivanju upravno-teritorijalnih i crkveno-teritorijalnih područja unosi činjenica da se ustvari pojavljuju dva toponima koja imaju nesumnjivu međusobnu etimološku vezu, i to “Stara Bistue” i “Nova Bistue”, tako da je u procesu otkrivanja bistuenske tajni, potrebno istaknuti i razloge nastanka i postojanja ove etimološke veze između dva naselja. I jedna i druga Bistue su se nalazile na pravcu pružanja jedne od bitnijih cesta koje su povezivale Salonu i Argentariju (vjerojatno današnje srebreničko područje u Srednjem Podrinju), a koja je onda najvjerojatnije bila povezana i sa Sirmiomom, tako i sa Podunavljem i panonskim bazenom. Ova cesta je prelazila preko agera bistuenskog municipija u nepoznatoj, ali sigurno znatnoj dužini. To bi značilo da je za ubiciranje obje Bistue i lokaliziranje bistuenskog municipalnog ili municipalnih teritorija bitna, bar okvirna, rekonstrukcija cestovne trase sa Poptingerove karte. Pošto su obje Bistue bile naseobinski kompleksi, na mjestima na kojima se locira, morala bi i danas postojati koncentracija klasično-civilizacijskih i kasnoantičkih naseobinskih tragova. Predloženoj lokaciji bi gravitiralo i veće područje, na kojem bi se isto morale nalaziti izražajnije koncentracije antičkih naseobinskih tragova, i to onih koji otkrivaju impozantne građevine i objekte koji navode na pomisao o postojanju stalnog i razvijenog naselja, možda i sa urbanim karakteristikama. Moguće je pretpostaviti da je Bistue (ili obje Bistue) iz III. i IV. st. n.e. bila ustvari naseobinski nastavak

iz vremena prije uspostave rimske vlasti, što bi značilo da je postojalo možda i neko bistuensko gradinsko naselje.

Sudeći po Ravenjaninu, odnosno Markumiru, koji je vjerojatno bio njegovo glavno vrelo za spominjanje lokaliteta *Ibissua/Bissua* (kao panonske *civitas*!?), Bistue Nova postoji i u VI. st. n.e. I Bistue Vetus postoji u VI. st. n.e. jer lokalitet *Bistue betus* (kao dalmatinske *civitas*) isto spominje Ravenjanin (čije je vrelo u ovom slučaju bio izvjesni Maksim). Akti salonitanskih crkvenih sabora iz 530. i 533. god. potvrđuju da je sjedište bestoenske eklesije (jedna od Bistua) značajnije naselje u tom periodu, iz kojeg se, u episkopalnom smislu, pokriva značajnija teritorija u dubokoj kontinentalnoj unutrašnjosti provincije Dalmacije. Sudeći po arheološkim nalazima, središnja Bosna sa Gornjom Ramom je u kasnoantičkom periodu bila pokrivena sa crkvenim objektima. Tako se na bazilike nailazi u Zenici, Malom Mošunju, Brezi (dvije), Varvari u Gornjoj Rami, Čipuljiću, Turbetu kod Travnika.

Čim postoje kao funkcionalna naselja i u VI. st., obje Bistue preživjele su na neki način onaj prvi nalet seobe naroda od kraja IV. st. do sredine V. st. n.e., i postojale su sve do rasapa romejske vlasti i kasnoantičkog načina života u unutrašnjosti provincije Dalmacije u periodu 597–641. god. n.e.³⁵ Šta se tačno u ovom periodu i nakon njega dešavalo sa obje Bistue, još uvijek je nepoznato. Nejasno je i da li je episkopalna crkva / bazilika bestoenske eklesije preživjela slom romejske odbrane i udar vojski Avarskog Kaganata na provinciju Dalmaciju. Sudeći po sudbini do danas istraženih kasnoantičkih bazilika,

³⁵ O tome v. Čače 1995, str. 8 fus. 2.

moгуće je pretpostaviti da je i ova zgrada bila zauzeta, opljačkana, zapaljena, razorena. U zeničkoj bazilici, u kojoj su kao spolija (korišteni u sekundarnoj upotrebi) pronađeni epigrafski spomenici sa spomenom bistuenskog municipija, otkriveni su i tragovi požara koji ju je uništio.³⁶ Slični tragovi razaranja su otkriveni i na bazilici u Brezi i u bazilici u Višnjici. Intrigantno pitanje je da li je bestoenska eklesija / crkva, čak i ako joj je episkopalna crkva i bila uništena u tom naletu Avarskog kaganata, preživjela u nekoj formi, kao institucija i još uvijek brinula i oko sebe okupljala starosjedilačko, kristijanizirano iliroromansko stanovništvo (koje je nastavilo živjeti u središnjoj Bosni) u novim političkim, društvenim demografskim, kulturološkim i ekonomskim uvjetima.

Za razliku od navedenih pretpostavki, koje obiluju nejasnoćama i okvirnošću, rekonstruiranje imena ne predstavlja veći problem, jer se u izvornoj građi javlja njihovo puno imena *Bistue*. I. Bojanovski (1974, str. 135) smatra da se iz ovog termina izvela i zvanična terminološka municipalna odrednica *Municipium Bistuensium*.³⁷ Etimološka veza Bistue bi se možda

³⁶ Truhelka 1892, str. 342.

³⁶ I. Bojanovskom (1973, str. 395) koji se poziva na Nikolajević (1969a): “Ima mišljenja da je bazilika u Bilimišću trajala do XII. st., odnosno njene ruševine.” Konstatcija se zasniva na činjenici da su u bazilici nađeni srednjovjekovni grobovi. Po spomenutom autoru očito se radi o nekakvom kontinuitetu življenja antika – srednji vijek na prostoru Bilimišća. Sličan stav o kontinuitetu I. Bojanovski (1973, str. 403) iznosi i za Visočko polje, odnosno preciznije za zonu Moštre.

³⁷ Predlagani su i drugačiji oblici kao; 1. *bist(uensis)* / Hoffer 1893, str. 322; Patsch 1906, str. 151–159 (za *Bistue Vetus*); 2. *Bist(uae)* / Patsch 1893, str. 704–705. Truhelka 1892, str. 342; str. 345 i Sergejevski 1932, str. 38; str. 40 upotrebljavaju oba oblika. V. Paškvalin (2003, str. 54–61; str. 172–182) koristi izraz *municipium BIST(ue)* ili *BISTVES*.

nalazila i u toponima Bestovje kod Svete Nedjelje kod Zagreba, Bast i Baška Voda u Makarskom Primorju.³⁸

Za razliku od urbanog i upravnog središta Akvesijske jednice municipalne autonomije, urbano naselje Bistue još uvijek nije bilo na precizan, zadovoljavajući i općeprihvaćeni način lokalizirano i njegova ubikacija se smještala od gornjoramskog područja do zeničke kotline. Do danas nije na precizan način ni određeno da li su postojala dva municipija sa istim ili sličnim imenom (koje bi u sebi sadržavalo i odrednicu / izvedenicu iz riječi Bistue) ili je riječ o samo jednom municipiju. Činjenice koje su prouzrokovale ovakvu konfuziju proizlaze iz same dostupne izvorne građe koja se odnosi na Bistue. Kao što se iz citiranih vrela može primijetiti, Bistue je/su ostavila/e za sobom mnogo više svjedočanstava nego npr., desitijatski kastel sa solinskih natpisa, ali karakteri i mjesto nalaza, ustvari ne samo da nisu doprinijeli razrešavanju tajni Bistue, nego su unijeli još veću konfuziju. I veliki prostor koji se pruža od Zenice do Gornje Rame, međusobno odvojen teško prohodnim planinama Vranica i Bitovnja, otežava rekonstruiranje povijesnog postojanja Bistua, ili bar jednog njihovog segmenta. Radi toga su u zadnjih 120 godina predlagana najrazličitija rješenja za lokaliziranje Bistua, a posebno određivanje municipalnog / municipalnih središta sa nazivom Bistue i episkopalnog sjedišta

³⁸ Pašalić 1960, str. 39: “Među ilirske nazive koji su se sačuvali u toponomastici naših krajeva spada i toponim Bistua (Tab. Peut. i Geogr. Rav. Pišu u lokativu: Bistue). Stanovnici su Bistuates. Na natpisima se javlja mun. Bistuensis ili mun. Bistuatium (CIL III, 12761, 12765, 12766, 8783), a potpuno pridjev se vidi u nazivu episcopus Bestoensis (Bestuensis) iz 530. i 533. g. n. e. Skok upoređuje ovu osnovu i sa ilirskom toponimom Biston koji se zadržao sve do danas u nazivima Bast i Baška Voda u Makarskom Primorju.”

Bestoenske crkve. Neki od ovih prijedloga su samo unosili dodatnu konfuziju u tumačenjima bistuenskog fenomena.

Alačević (1878) *Bistue Vetus* situira u Šuicu kod Kupresa, dok Tomaschek (1880) smješta *Bistue Vetus* u Eminovo Selo, a *Bistue Nova* u Fojnicu. Moritz Hörnes (1882) *Bistue Vetus* stavlja u Fojnicu, dok *Bistue Nova* smješta u Rogaticu ili Goražde. Arthur Evans (1883) ovu “stariju” *Bistue* locira “oko Konjica”, dok *Bistue Nova* situira “blizu Rogatice”. Čiro Truhelka (1892) *Bistue Nova* smješta u Zenicu. Ballif (1893) smješta *Bistue Vetus* u Šuicu kod Kupresa, a *Bistue Nova* u Fojnicu. Domaszewski (1902) *Bistue Nova* smješta u Zenicu. Carl Patsch (1906, str. 151–159) *Bistue Vetus* smješta u Varvaru u Gornjoj Rami, a pozivajući se na natpise iz Zenice, *Bistue Nova* u zeničko područje (1893, str. 705; 1906, str. 151–159). Kiepert (1914) *Bistue Nova* smješta u Putičevo. Miller (1916) *Bistue Vetus* postavlja u Otinovec. Kujundžić (1924–1926) smješta *Bistue Nova* u Mošunj – Vitez. Esad Pašalić (1959; 1960) *Bistue Vetus* smješta u Varvaru u Gornjoj Rami, a *Bistue Nova* u Mošunj – Vitez (1959; 1960). Po *Monumenta cartographica Jugoslaviae* (1974, str. 49), *Bistue Vetus* je Varvara, a *Bistue Nova* je Vitez. Na jednom mjestu Đuro Basler naselje *Bistue Nova* sa sjedištem episkopa Andrije smješta u Zenicu,³⁹ a na drugom *Bistue Vetus*, odnosno BIST(ue) ili BISTVES i sjedište episkopa zajedno je ubicirao na Grudinama – Bugojno, a *Bistue Nova* u Zenicu.⁴⁰ Po I. Bojanovskom (1974) *Bistue Vetus* je Županjac u Duvnu (možda se pozivajući na Kujundžića, 1916), dok *Bistue Nova* smješta

³⁹ Basler 1972, str. 125–126.

⁴⁰ Basler 1986, v. historijsku kartu na kraju knjige gdje se *Bistue Vetus* sa sjedištem biskupa locira u Bugojno, a *Bistue Nova* u Zenicu.

u Bugojno (odnosno lokalitet Grudine), ponajviše radi nalaza opeke sa bistuenskim žigom.⁴¹ Po I. Bojanovskom (1988, str. 155–168) dolina Gornjeg Vrbasa je ulazila u desitijatski teritorijalni okvir i pripadala je municipiju *Bistuensium*. Isto mišljenje kao i I. Bojanovski u vezi bistuenskog lokaliziranja ima i V. Paškvalin.⁴² Po Bojanovskom je *Bistue Vetus* današnje Duvno,

⁴¹ O lociranju *Bistue Vetus* i *Bistue Nova* vidjeti i Bojanovski 1974, str. 134–146; Bojanovski 1988, str. 162; Arheološki leksikon BiH 1988, Tom I, str. 158.

⁴² Paškvalin 2003, str. 54–61; str. 172–182:

“U smislu ubiciranja naselja municipija BIST(ue) i sjedišta biskupa na prostoru srednje Bosne rješenje vidimo u nalazištu Grudina u Bugojnu” (poziva se na Ivu Bojanovskog 1988, str. 162).

“Za podnu ciglu s utisnutim žigom BISTVES s Grudina u Bugojnu valja reći da više od drugih spomenutih potvrda, koje spominju mun(icipium) BIST(uense), otkriva lokaciju njegovog urbanog centra na prostoru antičkih Dezitijata, gdje bi se također lociralo i sjedište biskupa” (poziva se na Ivu Bojanovskog 1988, str. 160–162).

“Tako bi ova arheološka konstelacija svjedočila da je lokalitet Grudine u Bugojnu pravo mjesto administrativnog centra municipija BIST(ue), odnosno BISTVES, koji se formirao već krajem 1. st. u doba Flavijevaca, čiju pouzdaniju potvrdu još nemamo, a razlog je što ovaj lokalitet još nije do kraja istražen.”

“Pouzdaniji arheološko–epigrafski izvori, za razliku od geografsko–povijesnih Itinerara, isključuju mogućnost postojanja dvaju municipija (mansiones), naime BIST(ue) VETVS i NOVA, već potvrđuju samo jedan BIST(ue) / ili BISTVES /... Jedno je da na osnovu novijih arheoloških istraživanja, uz već poznate arheološko–epigrafske izvore, ukažemo na lokaciju BIST(ue) / ili BISTVES / na Grudinama u Bugojnu, a drugo je da na tom istom lokalitetu pokažemo istim kulturno–povijesnim dokazima da su GRUDINE u Bugojnu sjedište biskupa Andrije. To znači, gdje je municipij BIST(ue) / ili BISTVES /, tu je i biskupsko sjedište.”

“Tako bismo u arheološkoj kulturno–povijesnoj konstelaciji na Grudinama u Bugojnu u drugoj polovici 4. i na početku 5. i 6. st. imali pouzdanije nego dosad ubiciran MVN(icipium) ili BISTVES, i drugo, uz ovaj municipij, također pouzdano sjedište biskupije *bestoensis* ili *bestvensis* i njezinog biskupa Andrije, aktivnog dionika salonitanskih sinoda, jednom 530., a drugi put 533. god.”

“To bi predstavljalo središnju Bosnu, a u razdoblju rimske vlasti područje Dezitijata ili MVNICIPIVM BISTVENSE, a njegovo administrativno sjedište nalazilo se u BISTVES u današnjem Bugojnu.”

odnosno lokalitet Županjac, tj. Crkvine koje je po Patschu rimski Delminijum, dok je po C. Patschu gradina Lib na Borčanima (9 km sjeveroistočno od Duvna) predrimski, domorodački Delminijum. Činjenica da se lokalitet na koji Bojanovski smješta *Bistue Vetus* zove Županjac, opovrgava njegov zaključak, jer se preko ove toponimije na ovaj lokalitet može smjestiti sjedište samo neke ranosrednjovjekovne upravne jedinice – župe, koje je nesumnjivo predstavljalo kontinuitet sa antičkim periodom na Duvanjskom polju. Tako bi sasvim logično bilo pretpostaviti da je činjenica da je postojao klasično–civilizacijski kasnoantički Delminijum kao važnije upravno i urbano središte regiona, morala uticati na neki način i na rani srednji vijek, što se, eto, zadržalo i u toponimiji konkretnog prostora. Za razliku od Delminijuma *Bistue Vetus* izgleda da nije bila upravno središte takvog karaktera da bi se sjećanje na nju sačuvalo i u ranom srednjem vijeku. Uz to rudimenti postojanja klasično–civilizacijskog i kasnoantičkog Delminijuma se osjećaju i u srednjem vijeku (kod romejskog vasilevsa Konstantina Porfirogenita), pa i u samom današnjem Duvnu. Ipak, i pored čitavog niza nedostataka, teza o Tomislavgradu / Duvnu kao *Bistue Vetus*, a Bugojnu kao *Bistue Nova* se našla uklopljena kao priznata činjenica u znanstvenoj javnosti, čime je čitav proces topografskih istraživanja na dobrom dijelu Zapadnog Balkana skrenut na pogrešan pravac (Bojanovski, Paškvalin, Škegro).⁴³ Ipak u zadnje

“...veoma je relevantan zaključak da se u današnjem Bugojnu na Grudinama nalazio antički mun(icipium) Bist(ue) ili BISTVES (iz kraja 1. st. dinastije Flavijevaca), a ne Bist(ue) Vetus ili Nova /može biti samo BISTVES, odnosno BIST(ue) Stari i Novi Grad, a da se odnosi samo na isto mjesto.”

⁴³ Čače 1995, str. 52–53; str. 82–85; Po Čači (1995, str. 52–53): “Ovo drugo naselje (misli se na Bistue Nova, op. a.) koje je vrlo brzo postalo jednim od

vrijeme se ponovo vraća na ranija stajališta, koja lokalizaciju Bistue ponovo pomjeraju prema lašvanskom i zeničkom područjima. Radoslav Dodig (2009, str. 47–66) ispravlja tezu Bojanovskog o nelociranju Delminijuma u Županjac, i izriče da se “potvrđuje stara Patschova pretpostavka da je rimski Delminij bio u Duvnu (Tomislavgradu), a da se forum nalazio na Crkvini. Sukladno tome, postaju *Bistue Vetus* (Tabula Peutingeriana, VI, 5) ne treba smještati u Duvno”. S. Mesihović (2007, str. 705–713; str. 737–740; str. 783; str. 912; str. 949–958; 2014, Dezitijati,

najvažnijih gradova unutrašnjosti (flavijevski municipij!), po svemu se mora tražiti izvan delmatskog etničkog i političkog područja, te je praktički izvjesno da su ime novom naselju morali dati Rimljani, možda zajedno s djelomice romaniziranim Delmatima s Duvanjskog polja prilikom utemeljenja novoga središta u plodnom i rudama bogatom Uskoplju.” Po ovome bi ispalo da su Bistue Nova osnovali doseljenici, mješavina Delmata i Rimljana, što otpada kada imamo u vidu u prvom redu imena dužnosnika municipija koji su oni navodno osnovali, a koji su svi odreda bili romanizirani domorodci. Zatim nejasno zašto bi se u rudonosne zone, eksploatirane još u predrimsko doba dovodili kolonisti i to dijelom Delmati sa Duvanjskog polja čije je rudarsko znanje nesumnjivo bilo manje nego npr. Desitijata. Natpisi nesumnjivo otkrivaju da je municipij čije je središte bila *Bistue Nova* nastao kao rezultat lokalnog i postupnog razvitka, a ne neke dedukcije kolonista, makar oni dolazili i iz drugog ilirskog naroda. Spomenuti pasus S. Čače nastao je upravo zbog nekritičkog preuzimanja podataka o lokaliziranju Bistua iz djela Ive Bojanovskog (1974; 1988), ne provjeravajući ranije rezultate istraživanja (npr. Truhelka, Patsch, Pašalić) niti rezultate i arheološke lokalitete na širem srednjobosanskom području (dovoljno je imati na uvid Tom II i III Arheološkog leksikona BiH i odgovarajuće karte).

Zanimljivo je da se ni Bojanovski ni Čače nisu osvrnuli na jedan indikativan i vrlo bitan detalj koji proizlazi iz Ravenjaninove “Kosmografije”, niti ga pokušali precizno objasniti, a to je da je Ibisua upisana u okvir Panonije, a ne Dalmacije. Ako je Bistue Nova Bugojno, onda bi Skopljska udolina bila Panonija bar po Ravenjaninu, što je ipak malo pretjerano. Uostalom, sa detekcijom Bistue Nova u Bugojno, čitav jedan prostrani pojas središnje i istočne Bosne, bio bi po Ravenjaninovo “Kosmografiji” praktično većim dijelom *tabula rasa*, dok bi se masa lokaliteta koje Ravenjanin spominje sa Ibisua, morala smjestiti na jedan suženiji prostor.

str. 705–713; str. 737–740; str. 783; str. 912; str. 949–958) *Bistue Nova* prvo smješta “možda negdje u zeničkoj kotlini i lašvanskom porječju”, ali nešto kasnije (2011, str. 8–9) navodi da se vjerojatno nalazio na prostoru Bilmišća u Zenici. S. Mesihović (2011, str. 9) navodi i da što se tiče bistuenskog municipija: “Ni njegova teritorijalna nadležnost nije u potpunosti potvrđena, pa mu se (vjerojatno neopravdano) pripisuje veliko područje od Gornje Rame i Skopljanske udoline. Ono što je sigurno jeste da mu je sigurno pripadalo šire zeničko područje, porječje Lašve i oblast do Kaknja.”

U nastojanjima lokalizacije obje Bistue, značajno mjesto ima i lokalitet *Ad Matricem* koji se pojavljuje na Pojtingerovoj karti smješten između stare i nove Bistue. Za ovaj toponim su isto predlagane najrazličitije ubikacije. Tomaschek (1880), Ballif (1893), Patsch (1906) ubiciraju ga u Gornji Vakuf, Hörnes (1882) i Artur Evans (1883) u Vrhbosnu, Miller (1916) u Travničko polje, Pašalić (1959; 1960) kod Gornjeg Vakufa, a Bojanovski (1974) u Otinovce kod Kupresa.

Ad Matricem bi inače označavalo lokaciju kod *Matrix*, vjerojatno zone gdje se nešto crpi iz “majke zemlje”, gdje se nešto vadi iz “materice zemlje”.⁴⁴ Po tome bi naš *Ad Matricem* bilo

⁴⁴ Evans 1885, str. 15, fus. A; 19: “From an inscription existing at Rogatica referring to a Dec(urio) C(ivitatis) Bis(tuensis), it appears that there, or rather perhaps on the neighbouring site of Gorazda, stood the Bistue Nova of the Tabula and Itineraries. From this we may infer that the important station that precedes it on the road from Salonaj, Ad Matricem, marked in the Tabula with lofty towers and a central pinnacle, more prominently indeed than any other Dalmatian city, is to be identified with the Municipium that formerly existed at Blazui, and which was in fact the Roman predecessor of Serajevo. Dr. Hoernes, who accepts this view, sees in the name an allusion to the source of the Bosna, but I should prefer to trace in it rather an allusion

naselje u blizini rudnika ili iskorištavanja rudnih bogatstava. U širem području središnje i Gornje Bosne, glavna zona eksploatacije plemenitih metala koji dolaze iz zemlje, bilo da se obavljala rudarenjem u ili kroz zemlju ili ispiranjem iz rijeka, nalazila se u arealu planina Vranice i Bitovnje i riječnih tokova koji su se spuštali sa ovih planina. Značajna ispirališta su bila u toku Fojničke rijeke i Gornjeg Vrbasa. Značajna naseobinska klasično-civilizacijska i kasnoantička aglomeracija koja je upravo vezana za rudničke djelatnosti se nalazila u području Višnjice kod Kiseljaka. U obzir su za ubikaciju *Ad Matricem*, pored višnjičkog naseobinske aglomeracije, ulazila i područja Fojnice i Gornjeg Vakufa.

to the sources of mineral wealth. In both the Dacian and Moesian mining districts have been found frequent Roman dedications, TERRAE MATRI, to Mother Earth, who was naturally invoked in such districts as the goddess from whose matrix all mineral treasures were brought forth. At Rudnik, in the centre of the old silver mining country, of what is at present the kingdom of Serbia, there were discovered the remains of a temple of TERRA MATER, with an inscription recording its restoration by the Emperor Septimius Severus, and from an altar found at Karlsburg in Transylvania, the ancient Apulum, it would appear that this goddess was regarded as the peculiar patroness of the Dacian Eldorado. In this case *Ad Matricem* would simply mean the town near the matrix, or load, of mineral deposits, and would correspond to the present name of the neighbouring village of Rudnik... Tomaschek compares the Pannonian and Galatian 'Matrica' and the 'Mediomatrici' of Metz and seeks a Celtic origin. It is always possible that the Latin name was due to some adaptation of an earlier indigenous form."

O *Ad Matricem* v. i Pašalić 1960, str. 41; *Monumenta cartographica Jugoslaviae* 1974, str. 49; Arheološki leksikon BiH 1988, Tom I, str. 156; Škegro 1999, str. 51-52.

Bestovljani

I na kraju, ipak postoji detalj koji bi mogao u značajnoj mjeri pomoći u lokalizaciji episkopalnog sjedišta bestoenske crkve.

Na popisu stanovništva Bosne i Hercegovine koji je Austro-Ugarska okupaciona uprava provela već 1879. god. spominje se “selo Bestovljani, občina Riečice, politička izpostava Travnik, kotar Travnik, Okružje Travnik”. U selu je popisano 18 kuća i 125 stanovnika rimokatoličke religije.⁴⁵

Karte preuzete sa <https://maps.arcanum.com/en/map/third-survey25000/?layers=here-aerial%2C129&bbox=1969630.3010150755%2C5493467.117609764%2C1984143.7817607236%2C5498445.079076837> 1. XI. 2023. god.

⁴⁵ Glavni pregled političkoga razdjeljenja Bosne i Hercegovine od 16. VI. 1879, str. 61.

Na narednom popisu provedenom 1885. god. selo Bestovljani je upisano u “katastarskoj općini Podkrajčiči, općina Rječice, ispostava Travnik, kotar Travnik, okružje Travnik”, i imalo je 21 kuću, 19 stanova i 133 stanovnika rimokatoličke religije.⁴⁶

Na karti Austro-Ugarske (1869–1887), III. vojni pregled (razmjer 1:25 000) nalazi se ucrtano selo Bestovljani, u blizini Pokrajčiča i Rječice, i južno od Alihodža.

Na topografskim kartama 1:50 000 (Zenica 3 i Zenica 4) i 1:25 000 (Zenica 474-4-1 i Zenica 474-3-2) u izdanjima Vojnogeoografskog instituta (na području Viteza, Mošunja, Bile Ričica i Pokrajčiča ne nailazi se na bilo kakav lokalitet pod nazivom Bestovljani, ali se nešto sjeverozapadnije od centra Pokrajčiča nailazi na zaselak pod nazivom Peštovići. Mjesto pod nazivom Peštovići nije navedeno u popisima iz 1879. i 1885. god. Sasvim je moguće pretpostaviti da je u ovim austrougarskim popisima mjesto koje je na vojno-topografskoj karti bilo označeno pod imenom Peštovići, ustvari bilo ono koje je popisano pod imenom Bestovljani. U popisu iz 2013. god. ne pojavljuje se naseljeno mjesto pod nazivom Bestovljani, a niti se nailazi na spomen naseljenog mjesta pod nazivom Peštovići. U ovom području se na popisu navode kao naseljena mjesta i Pokrajčiči (1540 stanovnika) i Ričice (584 stanovnika). Vjerojatno je u popisu iz 2013. god. ovaj zaselak ranije zvan Bestovljani uključen u veću seosku aglomeraciju pod nazivom Pokrajčiči kod Bile.

Prvi koji je u znanstvenoj literaturi ukazao na lokalitet Bestovljani bio je Ivan Kujundžić (1924–1926, str. 82–83):

⁴⁶ Statistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885, str. 178–179.

“Kao što u ostaloj Evropi tako i u našim krajevima ima dosta tragova starog nazivlja iz rimskog doba. Ni osvajalački narodi nijesu mogli da svih imena zamijene novima, a osim toga održao se i lijep dio starog pučanstva, koji je i nadalje čuvao stara imena... Ima još takih ostataka starine, a jedan takav jest i ime sela *Bestovljani*, kao da se je preostatak pučanstva iz ruševina stare *Bistua Nova* amo zaklonio. I to je ime za nas posve nerazumljivo, a održalo se kod Brajčića, pola sata i sučelice od Mošunjna, u pravcu prema Gučkoj Gori. Prema nazivu i obliku *ecclesia bestoensis* VI. vijeka imademo danas tu i ime žitelja: *Bestovljani*. *Bestovljane* bilježi. 1. *specijalna karta* Travanjskoga⁴⁷ kotara, gdje sam najprije naišao na ime; to ime spominje 2. i *popis pučanstva B. i H.* iz god. 1881.⁴⁸ To ime nalazim 3. i u *zemljišnoj karti* kotarskog ureda u Travniku. Zemljišni *Elaborat* piše *Bestovljani*. Mapa ima *Restovljani* i *Reštovljani*, R umjesto B. Kod gore spomenutog popisa pučanstva iz godine 1881. bilo je u selu do 120 duša. No u kasnijim popisima ne nađoh više toga imena među selima općine. God. 1915. i poslije još, kada sam se i sam na licu mjesta raspitivao za ovo selo, ne znadoše mi ništa reći za Bestovljane: oni to zovu sad *Peštovići*. 40 godina okupacije bilo je dosta, da se *Bestovljani* pretvore u današnje *Peštoviće*. Ovdje su obitelji Pupića, Surota i Kolenda. Bestovljani su sa sjeverne, a Mošunj s južne strane polja na Mošunj – Biloj.”

Citirano Kujundžićevo detaljno toponomimsko i topografskog istraživanje prostora Mošunj – Bila rješava problem nestanka toponima Bestovljani i pojavu toponima Peštovići koje opet i samo nestaje u popisima.⁴⁹ Jasno je da se nestanak toponima

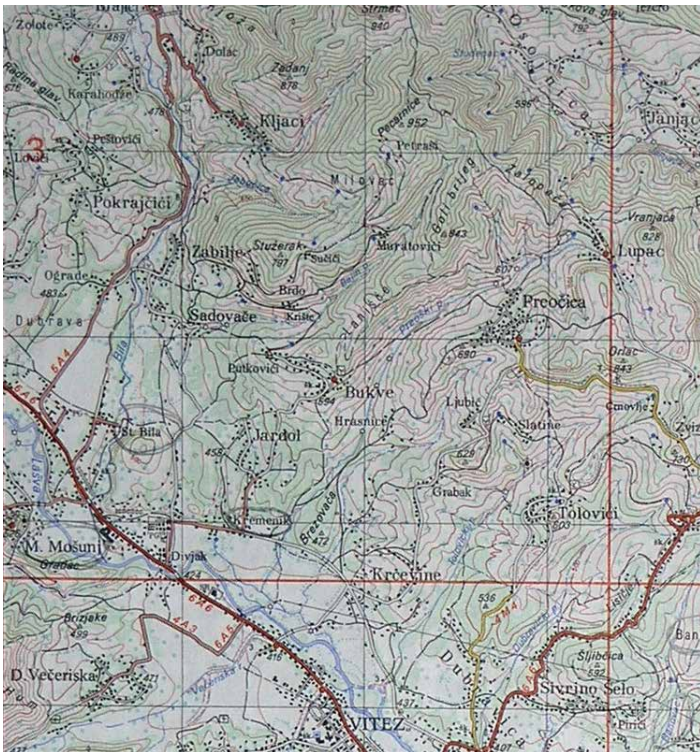
⁴⁷ Riječ je o štamparskoj grešci, i umjesto Travanjskog treba ispravno da stoji Travničkog kotara.

⁴⁸ Ne postoji popis stanovništva BiH iz 1881. Vjerojatno se misli na popis iz 1879. god.

⁴⁹ Krešimir Papić (1975, str. 91, fus. 56) navodi: “56. I. KUJUNDŽIĆ, O položaju..., op. cit., str. 82. – U popisu stanovništva od 1879. godine zaista postoji

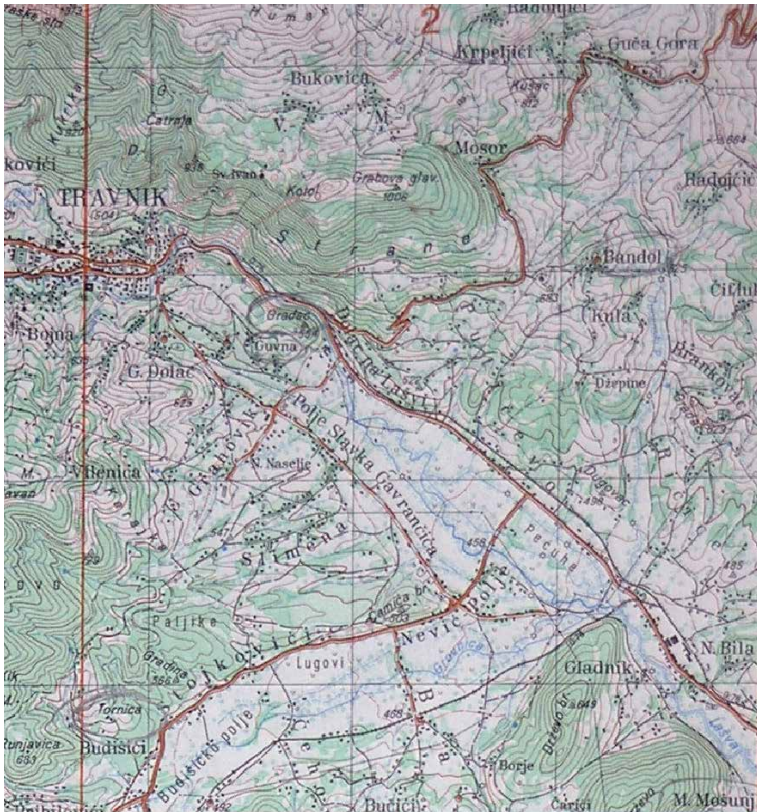

Bestovljani desio u austrougarskom periodu i to vjerojatno “za-
slugom” popisivača kojima iliroslavensko štokavsko narječje
nije bilo maternje. Upravo je činjenica da je popisivačka i sta-
tistička administracija za vrijeme austrougarske bila u ubjed-
ljivoj većini stranog porijekla, doprinijela je nestanku znatnog
broja stvarnih naziva i drevnih toponima koji su zamijenjeni
onim koje su popisivači zapisivali kako bi ih sami razumijeli ili
koje bi prilagođavali jer su im bili nerazumljivi i nejasni.

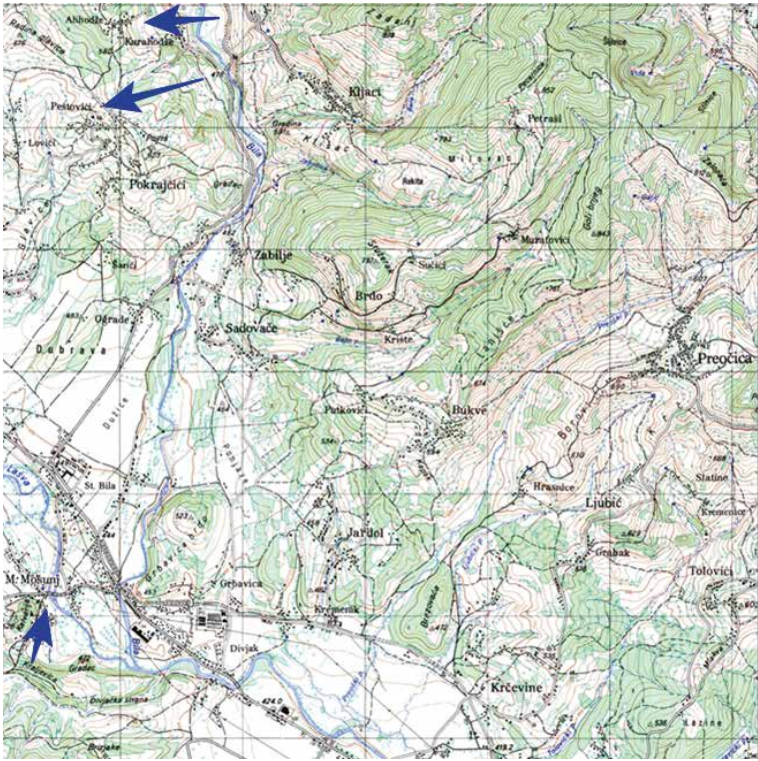
Razmjer 1:50 000 (Zenica 4)

selo Bestovljani u općini Ričice, a u popisu od 1885. godine selo Bestovljani je u katastarskoj općini Pokrajčici i u općini Ričice. Kasnije se ovo selo u popisima ne javlja jer je uključeno kao zaselak u selo Pokrajčici, ali se na topografskoj karti još uvijek nalazi zaselak Peštovljani uz selo Pokrajčici.”

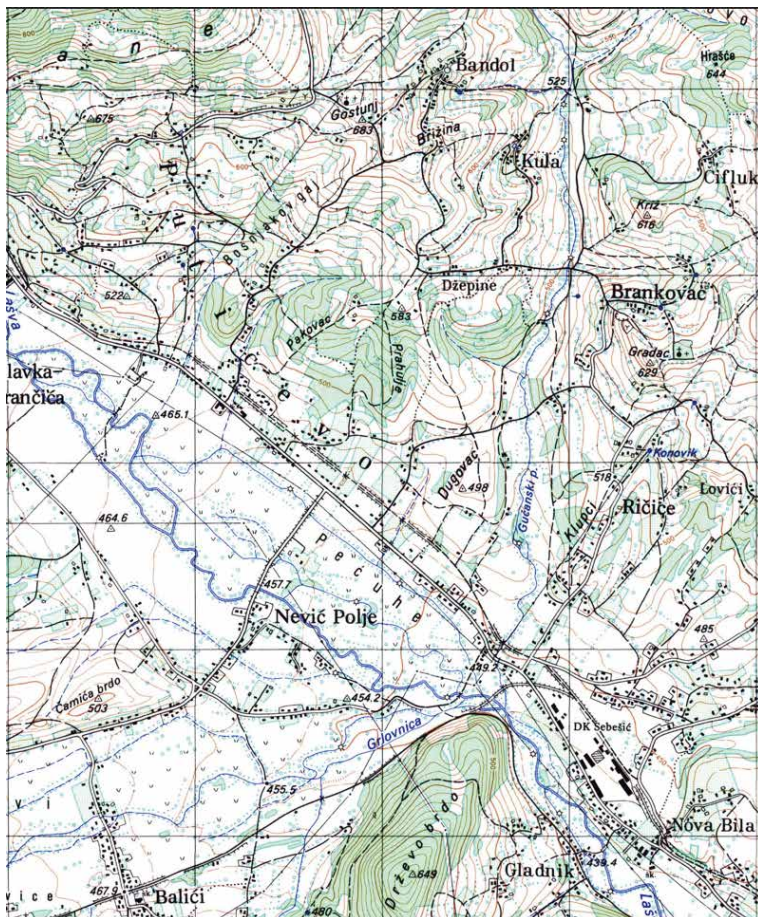
Razmjer 1:50 000 (Zenica 3)

Razmjer 1:25 000 (Zenica 474-4-1). Drugo izdanje, štampano 1986. Vojnogeografski institut, Beograd.

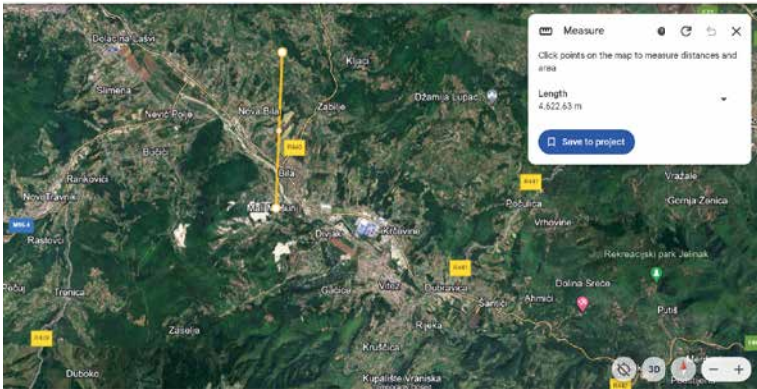

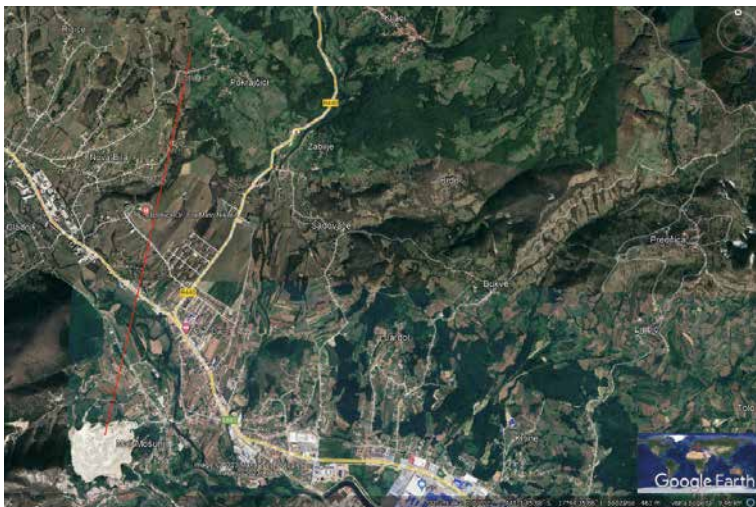
Razmjer 1:25 000 (Zenica 474-3-2). Drugo izdanje, štampano 1986. Vojnogeografski institut, Beograd.

Ime Bestovljani je nesumnjivo drevnog porijekla i vrlo je moguće da predstavlja reminiscenciju na stanovnike prostora koji se nalazio pod ingerencijama biskupije / episkopije *Bestoensis* koja se u prvim decenijama VI. st. n.e. nalazila negdje u kontinentalnoj unutrašnjosti provincije Dalmacije. Ova ecclesia

Bestoensis sigurno ima veze sa postojanjem naselja koje se pod imenom *Bistue Vetus*, *Bist ue Nova*, *Bistue betus*, *Ibisua* ili *Bi-sua* spominje na kasnoantičkim kartama i itinerarijima, a koje bi se okvirno moglo locirati isto u područje današnje središnje Bosne. Na istom prostoru pronađen je i veći broj epigrafskih spomenika iz epohe klasične civilizacije na kojima se spominje *Municipium Bistuensium*. Pronađena je i tegula sa žigom *Bistues*. Iz svega toga je jasno da je sigurno u prvih šest stoljeća naše ere negdje u središnjoj Bosni postojalo naselje, kasnije jedinica municipalne autonomije sa istoimenim urbanim i upravnim središtem, koje bi u kasnoj antici postalo i središte jedne prilično prostrane episkopije.

Od Peštovića pa do Malog Mošunja po pravoj liniji udaljenost iznosi između 4 i 5 km, i na tom pravcu pružanja Mošunj – Bila – Peštovići (Bestovljani), negdje se nalazi upravno i urbano središte bistuenskoj municipalije, i episkopsko sjedište bestoenske crkve.

U prilog teze da na spomenutom potezu treba tražiti Bistue, govorio bi i toponim Mošunj, koji je inače iskvareni (vulgarni) latinitet od *mansio*, što jasno dokazuje da se tu nalazi jedna od putnih stanica sa itinerarija i karti.⁵⁰ Dva bi se zaključka veza-

⁵⁰ O tome da naziv naselja Mošunj etimološki potiče iz vulgarnog latiniteta, odnosno romanskog govora romaniziranih stanovnika Ilirika v. Skok 1950, str. 57: “Mošuna, koja u čakavskom dijalektu na Krku i oko Pazina u Istri znači od kamena sagrađenu stajicu za svinje, poznata je i ovdje u obliku m. r. mošun, gen mošuna. Istoga je postanja kao i francuska maison “kuća”, od lat. mansionem (akuzativ) “boravište”.”

Skok 1950, str. 81: “Na otoku Krku zovu se ovakove staje za krmka izrazom mošuna (od latinske apstrakne imenice mansione, što znači “stanovanje”)...”

Skok 1950, str. 84: “Mašunjeva Draga ne sadrži, čini se, pridjev od kakva ličkog imena, nego od opće riječi mošuna < lat. mansione ,staja za stoku’. To bila najjužnija potvrda za ovu krčku riječ, ako je tumačenje ispravno.”

Skok 1950, str. 178: “Dosta brojna naselja na Braču dobar su objekat za promatrača i klasificiranje hrvatskih toponima. Mošuje (plural, j stoji mjesto ij, a ovo mjesto nj na osnovu dismilacije) zacijelo je pridjevna izvedenica od mošuna ,staja za sitnu stoku’ < lat. mansione na Krku. To će biti još jedna od najjužnijih potvrda za ovu riječ, koja se danas govori, koliko je poznato, samo na Krku.”

no za etimologiju toponima Mošunj mogla izreći. Prvi je da je njegovo daleko porijeklo bilo vezano za putnu stanicu (s: *mansio*, p: *mansiones*)⁵¹ koja je postojala na tom lokalitetu, što automatski znači da je tuda prolazila i jedna od glavnih rimskih cesta koja je iz Salone išla prema dubljoj kontinentalnoj unutrašnjosti ilirskih provincija. *Mansiones* su načelno bile pravilno raspoređene na cesti tako što bi bile međusobno udaljene na procijenjenoj vremensko-prostornoj odrednici koja bi određivala jednodnevno putovanje (bez putovanja u toku noći). *Mansiones* su ustvari bila i mjesta gdje bi se prenoćilo. Načelno bi udaljenosti između dvije *mansio* iznosile oko 25–30 km. Na jednoj *mansio* – *dionici* su se nalazile i manje putne stanice, zvane *mutationes*, koje su korištene za promjenu konja ili za uzimanje predaha i osvježanja. Uobičajeno je bilo 4 ili 5 *mutationes* na jednoj *mansio* – *dionici*. Drugi zaključak potvrđuje da je osnovna privredna djelatnost govornika romanskih, pa i arbanaških govornika u unutrašnjosti Zapadnog Balkana, nakon što je srušena romejska vlast početkom VII. st., uspostavljena vlast Avarskog kaganata i hegemonija slavenskih govornika, bilo stočarstvo.

U neposrednoj blizini Bestovljana / Peštovića nalazi se i lokalitet Gradina Alihodže na kojoj je otkriven dugotrajni kontinuitet naseljenosti od kasnog neolitika,⁵² pa kroz eneolitik, brončano doba pa sve do u željezno doba. Postoje i naznake da

Skok 1950, str. 259: “Osim ovih fonetskih pojava imamo na jadranskim otocima očuvanu još i seriju starih romanskih apelativa kao mošuna, mogranj, vrt, mirine.”

⁵¹ O *mansio* v. Smith 1875, str. 729.

⁵² U blizini, na lokalitetu Mujevine Alihodže je evidentirano i postojanje neolitičkog naselja.

se u kasnoj antici tu isto nalazila naseobina (možda utvrda, refugij).⁵³ Bestovljani / Peštovići se ustvari nalaze sa južne strane u podnožju gradine Alihodže. Iz ove činjenice bi se možda mogla predložiti sljedeća historijska konstrukcija. Gradina Alihodže je bila predrimaska *Bistue*. U epohi klasične civilizacija, naziv *Bistue* bi se odnosilo na naselje u Mošunju. U novonastalim okolnosti kasne antike, naseobina bi se ponovo vratila na zaštićenije područje Alihodže, i tu u toj zoni Bestovljani / Peštovići i Alihodže bi se nalazilo i to episkopsko sjedište bebstoenske crkve.

Nešto zapadnije od Pokrajčića, nalaze se lokalitet uzvišenja Gradac (829 m) uz koji je lokalitet Brankovac (sa platoom Gradac v. 629 m), čiji sam naziv sugerira određene odbrambene fortifikacije. Prema sjeverozapadu od Brankovca se nalazi lokalitet Kula. U ovom području je i uzvišenje Mosor, čije ime odaje predrimsku etimologiju.⁵⁴ Zanimljiv je i naziv sela

⁵³ Venac 1950, str. 12: “На врху брежуљка који надвисује Зукиће и Алихође (тј. на врху Градине) виде се у малом гају остаци неке утврде. Ти остаци нису још детаљно испитани па се не зна да ли они припадају римском периоду или средњем вијеку. Готово је сасвим сигурно да овај дио Градине не садржи никаквих прехисторијских артефаката. Терен је овђе каменит и зид утврде поставље је на самом камену. У новије вријеме испод зида је с јужне и западне стране ископан дуг и широк ров. Профил овог рова и избачена земља не показују никакве културне остатке.”

⁵⁴ Moguće je da je ime porijeklom iz jezičke baštine ilirskog kontinuuma. U albanskom jeziku, koji je sačuvao najviše ilirskog u sebi, imenica “**mal**” označava planinu, odnosno brdo. Ovaj oronimski apelativ “**mal / mol**” se prepoznaje kao tipično ilirski. “Sor” se vezuje uz hidronimski korijen “**ser / sar / sor**” u značenju “tok, prodiranje”. Tako je riječi Mosor nastala pojednostavljenjem suglasničke grupe “**mol-sor**”. Prema tome naziv planine označava brdo koje ima izvor. https://www.hpd-mosor.hr/index.php?view=article&id=1083%3Ao-imenu-mosora&option=com_content&Itemid=6

Bandol nešto sjevernije od Kule, koji je moguće ranosrednjovjekovnog porijekla u značenju “banov dol/dolac”⁵⁵.

Arheološki lokaliteti na prostoru Viteza, Mošunja i Bile na osnovi Arheološkog leksikona BiH:

Prapovijest i protohistorija:

1. AL BiH: 13.149. Gradina na Stinama, Krčevine, Vitez. Utvrđeno naselje smješteno na zaravanku veličine 95x18. Nasip sačuvan u dužini od 67 m. (Literatura: Korošec 1950, 259; Natuknica Bruno Marijanović).
2. AL BiH: 13.154. Gradina i epigrafski spomenik iz epohe klasične civilizacije. Oblak, Mali Mošunj – Divjaci, Vitez (Literatura: Korošec 1950, str. 258; Sergejevski 1951, str. 309; Natuknica Bruno Marijanović).
3. AL BiH: 13.182. Stara Bila 1, Stara Bila, Vitez, fragment brončanog srpa iz kasnog brončanog doba i ukrasno dugme sa početka željeznog doba (Literatura: Nikolić 1962, str. 72; str. 75; Natuknica Borivoj Čović).
4. AL BiH: 13.88. Grbavica, Grbavica, Vitez, možda prapovijesni ravni grob sa nalazima: brončani torkves, fibula sa nogom u obliku beotskog štita, duga spiralna rukavica, dva sljepoočna kolutića od tanje žice, spiralni prsten i liveni brončani kolut (Literatura: Sielski 1931, str. 9; Natuknica Borivoj Čović).
5. AL BiH: 13.89. Grbavica Brdo, Grbavica, Vitez. Prapovijesna gradina i rimski novac iz vremena Republike (Literatura: Hoffer 1895, str. 54; Korošec 1950, str. 259; Natuknica Borivoj Čović).
6. AL: 13.29. Crkvine, (Gradac, Kalvarija), Mali Mošunj, Vitez. Prapovijesna gradina, kasnoantička crkva i grobnice (Literatura: Kujundžić 1916, str. 477–496; Krajinović 1943, str. 227–230; Korošec 1950, str. 257; Korošec–Vračko 1952, str. 400–401;

⁵⁵ Dol = manja dolina, udolina. *Etimološki rečnik srpskog jezika*. Sveska 2: BA–BD, str. 143.

- Mazalić 1957, str. 101, sl. 6–11; Basler 1972, str. 94–97; Natuknica Bruno Marijanović – Đuro Basler – Nada Miletić).
7. AL: 13.68. Gradina, Drugovci, Zenica. Prapovijesna gradina (Literatura: Natuknica Bruno Marijanović).
8. AL: 13.52. Glavica, Mali Mošunj, Vitez. Prapovijesna gradina, rimski pojedinačni nalazi (Literatura: Korošec 1950, 257; Natuknica Bruno Marijanović).
9. AL BiH: 13.106. Jasike, Veliki Mošunj, Vitez. Prapovijesna gradina (Literatura: Korošec 1950, str. 258; Natuknica Bruno Marijanović).
10. AL BiH: 13.196. Veliki Mošunj, Vitez. Prapovijesna ostava koja se sastojala od: kratkog mača sa koricama, brončanog štita, četiri masivne grivne, dvije spiralne brončane narukvice i drugog sitnijeg nakita. Riječ je o jednoj od najznačajnijih ostava na ilirskom prostoru. Vjerojatno nastala u kasno brončano doba oko 900. god. p. n. e. (Literatura: Truhelka 1913, str. 325–335; Natuknica Borivoj Čović – Bruno Marijanović).
11. AL BiH: 13.80. Prapovijesna gradina (Literatura: Korošec 1950, str. 258; Natuknica Bruno Marijanović).
12. AL BiH: 13.84. Gradina – Čatrnja (Komardska gradina), Veliki Mošunj, Vitez. Prapovijesna gradina (Literatura: Korošec 1950, str. 258; Natuknica Bruno Marijanović).
13. AL BiH: 13.82. Gradina, Zabilje, Vitez. Prapovijesna gradina (Literatura: Mandić 1926, str. 36; Natuknica Bruno Marijanović).
14. AL BiH: 13.59. Gradac, Pokrajčići, Bila, Prapovijesna gradina (Literatura: Korošec, 1950, 259; Natuknica Bruno Marijanović).
15. AL BiH: 13.146. Mujevine, Alihodže, Bila. Neolitičko naselje (Literatura: Benac 1950, str. 5–12; Natuknica Alojz Benac).
16. AL BiH: 13.64. Gradina, Alihodže, Travnik. Prapovijesna gradina i moguće kasnoantička utvrda (Literatura: Kujundžić 1916, str. 493; Petrović 1926, str. 3; Benac 1950, str. 12–29;

- Čović 1965, str. 65–68; Čović 1976, str. 77–78; Čović 1976a, str. 111; Čović 1984, str. 111; Natuknica Alojz Benac).
17. AL BiH: 13.150. Nebo, Brajkovići, Bila. Neolitičko naselje (Literatura: Sielski 1931, str. 7–9; Benac 1950, str. 5–44; Benac 1952; Benac 1953, str. 237–263; Benac 1964, str. 50; 103; Benac 1979, str. 414–418; str. 430; Natuknica Alojz Benac).
18. AL BiH: 13.97. Guča Gora. Nađene dvije drahme polisa Apolonije (Literatura: Kraljević 1980, str. 85–94; Natuknica G. Kraljević).
19. AL BiH: 13.24. Carine, Krpeljići, Travnik. Prapovijesna gradina (Literatura: Korošec 1950, str. 260; Natuknica Bruno Marijanović).
20. AL BiH: 13.168. Podastinje. Tragovi rimskog naselja i nalazi novca Republike, rimskih princepsa i dominusa (Literatura: Hoffer 1895, str. 59; Natuknica I. Marijanović).
21. AL BiH: 13.203. Vučkamen, Rijeka – Vraniska, Vitez. Naselje iz perioda rimske vlasti. Na velikoj površini uz rijeku Krušćicu nalaze se ruševine naselja in a površini mnogo ostataka cigle i keramike. Dosta očuvane ruševine su na brdašcu Crveno Brdo (Literatura: Natuknica Irma Čremošnik).
22. AL BiH: 13.56. Golubovci, Rijeka, Vitez. Naselje iz perioda rimske vlasti. Gromile kamenja od ruševina i komadi troske nalaze se na prostranim njivama uz Krušićki potok (Literatura: Korošec 1950, str. 259; Natuknica Irma Čremošnik).
23. AL BiH: 13.27. Crkvina, Vitez. Pojedinačni nalaz iz epohe klasične civilizacije. Olovna pločica sa reljefnom predstavom misterija (Literatura: Patsch 1902, str. 14–16; Natuknica Irma Čremošnik).
24. AL BiH: 13.198. Vitez. Naselje iz perioda rimske vlasti i nekropola, sa otkrivenim fragmentarnim nadgrobnim spomenicima od kojih su tri sa natpisima koji su zagubljeni. Najznačajniji je bio onaj sa reljefnim prikazom konjanika. (Literatura: Patsch 1893, str. 700; Patsch 1895, str. 292; Hoffer

- 1895, str. 58; Izvještaj o radu Zavoda u 1958; 1959; Natuknica I. Marijanović).
25. AL BiH: 13.165. Podcrkavlje, Mali Mošunj, Vitez. Naselje iz perioda rimske vlasti. U blizini ušća Bile u Lašvu, u ravnici blizu vrela Falje, nalaze se ostaci zidova i cigle. Ostatci ruševina čine tri grupe. Prvi su ostatci na desnoj obali Lašve, drugi iznad ušća Bile kod vrela Falje, a treći u vidu tri gornje. Otkriven je i domus sa hipokaustom, tragovima freski i velikog broja novčića iz III. i IV. st. (Literatura: Truhelka 1890, str. 188; Truhelka 1893, str. 687–692; Patsch 1893, str. 700; Hoffer 1895, str. 56; Natuknica Irma Čremošnik – Veljko Paškvalin).
26. AL BiH: 13.152. Nova Bila. Nađeno 40 novčića Galijena i Salonine. (Literatura: Natuknica Gojko Kraljević).
27. AL BiH: 13.183. Stara Bila. Nalazi iz rimskog doba: zemljani antifiks, dvije lampe, fibule, spona, kocka za igru, dio katanca. Moguće naselje. (Literatura: Patsch 1902, str. 14; Natuknica Veljko Paškvalin).
28. AL BiH: 13.105. Jardol, Vitez. Nadgrobna stela sa prikazom konjanika izgubljena. Otkrivena i urna. (Literatura: Hoffer 1895, str. 53–54; Natuknica I. Marijanović).
29. AL BiH: 13.207. Zukići. Prapovijesna gradina, ostaci kanoantičke crkve i grobnica, sa reljefnim spomenikom (Literatura: Paškvalin 1983, str. 109–118; Natuknica Veljko Paškvalin).
30. AL BiH: 13.34. Čifluk, Travnik. Reljefni spomenik. (Literatura: Hoffer 1895, str. 53; Patsch 1897, str. 529; Patsch 1899, str. 253; Natuknica I. Marijanović).
31. AL BiH: 13.170. Poljanice, Travnik. Epigrafski spomenik, naknadno izgubljen (Literatura: Truhelka – Patsch 1893, str. 704; Hoffer 1895, str. 59; Natuknica I. Marijanović).

32. AL BiH: 13.15. Brca, Fazlići. Epigrafski spomenik (Literatura: Hoffer 1893, str. 321–323; Patsch 1893, str. 700–707; Natuknica Veljko Paškvalin).
33. AL BiH: 13.35. Čukle, Travnik. Epigrafski spomenik i sarkofazi (Literatura: Hoffer 1895, str. 59; Petrović 1926, str. 8; Natuknica I. Marijanović).

Kratice

AE	L'Année épigraphique. Revue des publications épigraphiques relatives à l'Antiquité romaine, Paris.
AHB	S. Mesihović, <i>Antiqui homines Bosnae</i> , Sarajevo 2011.
CIL	<i>Corpus Inscriptiones Latinarum</i>
D/ILS	H. Dessau, <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 3 Bände, Berlin 1892–1916.
EDCS	Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby (http://oracle-vm.ku-eichstaett.de:8888/epigr/epigraphik_en)
HD	Epigraphic Database Heidelberg
ILJug	<i>Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia</i>
TM	Trismegistos

Izdanja literarnih izvora / vrela

Claudius Ptolemaeus, *Claudii Ptolemaei Geographia*. 3 vols., (ed. Nobbe, C. F. A.), Leipzig: Carolus Tauchnitius, 1843.

Claudius Ptolemy, *Geography of Claudius Ptolemy*, http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Periods/Roman/_Texts/Ptolemy/2/15*.html, bazirano na transkriptu Dover edition, prvi put izdato 1991, republikacija javnog rada, originalno izdatog 1932. od The New York Public Library, N. Y. sa naslovom “Geography of Claudius Ptolemy”.

Claudius Ptolemy, *Claudius Ptolemy: The Geography* (transl. Stevenson, Edward Luther), New York: New York Public Library, 1932. (reprint New York: Dover, 1991).

- Ptolemej Klaudije, *Ptolemejeva karta, Monumenta cartographica Jugoslaviae, I antičke karte*, Posebna izdanja knj. 17, (ur. Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović), Beograd: Istorijski institut, 1974.
- Claudius Ptolemy, *Ptolemy's Geography: An Annotated Translation of the Theoretical Chapters*, (transl. J. L. Berggren), Princeton University Press, 2000.
- Claudius Ptolemaeus, Ptolemaios, *Handbuch der Geographie, Griechisch-Deutsch*. 2 vols., (eds. Alfred Stückelberger – Gerd Graßhoff), Basel: Schwabe Verlag. 2006.
- Ptolemej Klaudije, *Ptolemejevska Geografija*, (ur. Milutin Tadić), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva u Beogradu, 2006.
- Itinerarium Antonini, *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum*, (ed. G. Parthey – M. Pinder), Berlin: F. Nicolai, 1848.
- Ljetopis popa Dukljanina, *Ljetopis popa Dukljanina*, (ur. Jaroslav Šidak), Zagreb: Matica Hrvatska, 1950.
- Pojtingerova karta, *Tabula Peutingeriana, Monumenta cartographica Jugoslaviae, I antičke karte*, Posebna izdanja knj. 17, (ur. Gavro A. Škrivanić), Beograd: Istorijski institut, 1974.
- Ravennatus⁵⁶, *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Gvidonis Geographica*, (ed. G. Parthey – M. Pinder), Berlin: F. Nicolai, 1860.

Literatura

Alačević, J. 1878. Delminium. *Bullettino di archeologia e storia dalmata* I, nr. 2: 21–32; nr. 3: 38–42; nr. 4: 51–61. Spalato.

⁵⁶ Djelo srednjovjekovnog pisca Gvidona (rano XII. st.) uveliko se slaže sa Ravenjaninovom “Kosmografijom”, pa se u pogledu Dalmacije, podaci Gvidona i Ravenjaninove V. knjiige gotovo u potpunosti podudaraju (Čače, 1995, 8) i često zajedno navode (*Ravennatis anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*).

- Andelić, P. 1963. “Arheološka ispitivanja”. U: *Lepenica – prirodna, stanovništvo, privreda i zdravlje*, Posebna izdanja III, 151–181+Prl. 2. Sarajevo: Naučno društvo SRBIH.
- Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*. 1988. Tom I–III, Mape 1–4. Sarajevo: Zemaljski muzej.
- Ballif, P. 1893. *Römische Straßen in Bosnien und der Hercegovina, Herausgegeben vom Bosnisch–Hercegovinischen Landesmuseum*, Wien: Gerold.⁵⁷
- Basler, Đ. 1972. *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Basler, Đ. 1986. *Kršćanska arheologija*. Mostar: Crkva na kamenu.
- Benac, A. 1950. Istraživanja prehistorijskih nalazišta nalazišta u dolini Bile. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija* IV–V: 5–44+Tbl. I–XV.
- Benac, A. 1952. Prehistorijsko naselje Nebo i problem butmirske kulture. *Arheološki seminar*, Univerza u Ljubljani: 1–164+1. sl. 3+Tbl. I–XXV.
- Benac, A. 1953. Neolitsko naselje Nebo u dolini Bile (Rezultati istraživanja u 1951. godini). *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija* VIII: 237–263+Prl. 8+Tbl. I–XIII.
- Benac, A. 1964. *Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjeverozapadnom Balkanu*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Benac, A. 1979. “Prelazna zona”. U: *Praistorija jugoslavenskih zemalja II – neolit*, 363–471. Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Bojanovski, I. 1973. “Rimska cesta dolinom Bosne i njezina topografija”. U: *Radovi sa simpozijuma “Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura”*, Izdanja Muzeja grada Zenice III, 393–414. Zenica: Muzej grada Zenice.

⁵⁷ Dio o epigrafskim spomenicima koji detektiraju rimske ceste uradio Carl Patsch (p. 52–70).

- Bojanovski, I. 1974. *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Djela XLVII, Knjiga 2. Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Bojanovski, I. 1984. "Razdoblje rimske uprave". U: *Visoko i okolina kroz historiju I*. Visoko, 49–99. Visoko: Skupština opštine,
- Bojanovski, I. 1988. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Djela LXVI, Knjiga 6. Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Bojanovski I, Čelić Dž, 1969. *Kasnoantička bazilika u Brezi*. Naše starine XII: 7–25. Sarajevo.
- Bulić F., 1885. *Iscrizioni Inedite*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* VIII. 14–28; 37–45. Split: Arheološki muzej u Splitu.
- Čače S. 1995. *Civitates Dalmatiae u "Kozmografiji" Anonima Ravenjanina*. Zadar: Arheološki muzej Zadar.
- Čorović, V. 1913. Izvještaj o iskopavanjima u Brezi 1913. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* XXV, svezak 3–4: 409–420.
- Čović, B. 1965. Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija* Arheologija XX: 27–145+Pril. 2.
- Čović, B. 1976. *Od Butmira do Ilira*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Čović, B. 1976a. Metalurška djelatnost vučedolske grupe u Bosni. *Godišnjak Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine* XIII, Centar za balkanološka ispitivanja 11: 105–115+Tbl. I–III.
- Čović, B. 1984. "Bronzano i željezno doba". *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, II izdanje, 101–190. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Čremošnik G, Sergejevski D. 1930. *Gotisches und römisches aus Breza bei Sarajevo*. *Novitates Musei Sarajevoensis*: 9+Tbl. I–III. Sarajevo.

- Domaszewski, A. 1902. Die Beneficiarienposten und die römischen Strassennetze. *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst* XXI: 158–211. Trier.
- Dodig, R. 2009. Rimski spomenici iz Delminijskog municipija. *Arheološki radovi i rasprave Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 16: 47–66. Zagreb.
- Dodig R, Škegro A, 2008. Akti crkvenih sabora održanih 530. i 533. u Saloni. *Povijesni Prilozi* 35, (prijevod i komentari): 9–23. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Evans, A. 1883. *Antiquarian Reserches in Illyricum* (Parts I–II). Westminster: Nichols & sons.
- Evans, A. 1885. *Antiquarian Reserches in Illyricum* (Parts III–IV). Westminster: Nichols & sons.
- Hoffer, A. P, 1893. Rimski natpis iz Fazlića u Bili. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* V, svezak 2: 321–323.
- Hoffer, A. P, 1895. Nalazišta rimskih starina u travničkom kotaru. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* VII, svezak 1: 43–61.
- Hörnes, M. 1882. Römische Strassen und Orte im heutigen Bosnien. *Alterthümer der Hercegovina* II: 130–150. Wien.
- Imamović, E. 1977. *Antički kulturni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Imamović, E. 1992–1995. Rezultati probnih iskopavanja u Podastinjju, Višnjici i Gromiljaku kod Kiseljaka. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija Arheologija* XLVII: 61–92+ Tbl. I–VII.
- Jarak, M. 2005. “Questions concerning Christianisation of the autochthonous romanized population of Dalmatia”. U: *Illyrica antiqua*, 305–314. Zagreb: FF press.
- Kiepert, H. 1894–1914. *Formae Orbis Antiqui, Introduction to the Reissue*. Rome: Edizioni Quasar, 1996, pp. V–VIII.

- Klaić, N. 1967. *Historia Salonitana Maior*, Posebna izdanja, Knjiga CCCXCIX, Odeljenje društvenih nauka, knjiga 55. Beograd: Srpska akademija nauka i umjetnosti.
- Korošec, J. 1950. Travnik i okolina u predhistorijsko doba. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija IV–V*: 243–268.
- Korošec–Vračko, P. 1952. Srednjovjekovne nekropole okoline Travnika. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija VII*: 375–407+Tbl. I–II.
- Krajinović, J. 1943. Tri revidirana natpisa iz okolice Travnika (sredovječni spomenici u bosančici). *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu LV*: 227–236.
- Kraljević, G. 1980. Antički novac s travničkog područja koji se nalazi u zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu. *Zbornik Zavičajnog muzeja Travnik 3, XVI*: 85–94.
- Kujundžić, I. 1916. Najnovije rimske iskopine u Mošunju. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu XXVIII, svezak 3–4*: 477–493.
- Kujundžić, I. 1924–1926. O položaju rimskog municipija BISTVE NOVA u Bosni, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku XLVII–XLVIII*: 75–83.
- Kujundžić, I. 1933. O položaju rimskoga municipija Bistue nova u Bosni. *Vrhbosna, svećenička revija XLVII*: 253–261. Sarajevo.
- Loma S. 1997. Zur Frage des Munizipiums S. und seines Namens. U: *Mélanges d'histoire et d'épigraphie: offerts à Fanoula Papazoglou par ses élèves à l'occasion de son quatre-vingtième anniversaire*. 185–230. eograd: Univerzitet u Beogradu.
- Mandić, M. 1926. Prehistorijske i sredovječne utvrde oko Travnika. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu XXXVIII*: 35–43.
- Mazalić, Đ. 1957. Hrišćanski nišani u okolini Travnika, Evidencija važnijih spomenika i predlozi za zaštitu. *Naše Starine IV*: 97–118. Sarajevo.

- Mesihović, S. 2007. *Desitijati*, Sarajevo (u rukopisu). Dopunjena verzija doktorske disertacije: *Desitijati: kulturna i narodno –sno–politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Mesihović, S. 2011. *ANTIQVI HOMINES BOSNAE*. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Mesihović, S. 2014. *Ilirike*. Sarajevo: Autorsko izdanje.
- Mesihović, S. 2023. *Rimski grad na sarajevskom polju. Hrestomatija*. Sarajevo: Autorsko izdanje.
- Miletić, N. 1963. *Nakit u Bosni i Hercegovini od kasne antike do najnovijeg doba*. Sarajevo: Zemaljski Muzej.
- Nedved B. 1992. Stanovništvo Kaštel–Sućurca u rano rimsko doba. U: *Kaštel Sućurac od prapovijesti do XX. stoljeća*, zbornik. 7–32. Split: Muzej Hrvatskih Arheoloških Spomenika.
- Nikolajević, I. 1969. “Kasnoantičke presvođene grobnice u srednjovjekovnoj crkvenoj arhitekturi Bosne i Hercegovine”. U: *Simpozijum Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena*, Posebna izdanja, XII, knjiga 4: 217–227. Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Nikolajević, I. 1970. Oltarna pregrada u Dabravini. *Zbornik radova Vizantološkog instituta XII*: 91–112+sl.17. Beograd.
- Nikolić, V. 1962. Nekoliko predmeta bakarnog i bronzanog doba iz sjeverozapadne Bosne. *Zbornik krajiških muzeja I*: 67–89. Banja Luka.
- Papić, K. 1975. *Travnik grad i regija: prilog poznavanju srednjobosanskog prostora*. Travnik: Zavičajni Muzej – Travnik.
- Pašalić, E. 1959. Römische Strassen in Bosnien und der Herzegowina. *Archaeologia Iugoslavica III*.

- Pašalić, E. 1960. *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Zemaljski muzej.
- Paškvalin, V. 1979. Antički nimfej u Putovićima kod Zenice, Prilog upoznavanju duhovne kulture autohtonog stanovništva. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija Arheologija XXXIV*: 55–84.
- Paškvalin, V. 1983. Kasnoantički objekti iz Osatice, Karahodža i Višnjice. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija Arheologija XXXVIII*: 109–125.
- Paškvalin, V. 1996. Prilozi proučavanju ilirsko–panonskog plemena Dezitijata i njegovog teritorija u krajevima srednje Bosne u predrimsko i rimsko doba. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija Arheologija XXXVII*: 93–116.
- Paškvalin, V. 2000. Ilirsko–panonsko pleme Desitijata srednje Bosne u rimsko doba i rekognosciranje njihova područja, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine XXXI, Centar za balkanološka ispitivanja 29: 191–241.
- Paškvalin, V. 2003. *Kršćanstvo kasne antike u zaleđu Salone i Narone – Arheološka istraživanja kasnoantičkog kršćanstva u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija.
- Patsch, C. 1893. II, rimski natpisi iz doline Lašve. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu V*, svezak 4: 700–707.
- Patsch, C. 1895. Epigrafsko pabirčenje. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu VII*, svezak 2: 285–292.
- Patsch, C. 1897. Mali rimski nahogaji i posmatranja. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu IX*, svezak 4: 511–537+ Tbl. I–II.
- Patsch, C. 1899. Archäologische–epigrafische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien. *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina VI*: 154–273. Wien.

- Patsch, C. 1902. Pojedini nalazi iz rimskog doba. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* XIV, svezak 1: 1–16.
- Patsch, C. 1906. Arheološko–epigrafska istraživanja povijesti rimske provincije Dalmacije. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* XVIII, svezak 2: 151–181.
- Patsch, C. 1914. Zbirke rimskih i grčkih starina u bos.–herc. Zemaljskom muzeju. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* XXVI, svezak 1–2: 141–219+Tbl. I–II.
- Patsch, C. 1915. *Zbirke rimskih i grčkih starina u bos–herc. Zemaljskom muzeju*. Sarajevo: Zemaljski muzej.
- Petrović, J. 1926. S arheologom kroz Travnik. *Narodne starine* VI: 1–8. Zagreb.
- Radimsky, V. 1892. Crkvena razvalina kod Dabravine u kotaru višokom u Bosni. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* IV, svezak 4: 372–387.
- Rendić-Miočević, D. 1948. Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LII/193: 1–67. Split.
- Sergejevski, D. 1932. Spätantike Denkmäler aus Zenica. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* XLIV: 35–56+Tbl. XVII–XXIV.
- Sergejevski, D. 1940. Rimski natpisi iz Bosne, Užičkog kraja i Sandžaka. *Spomenik Srpske kraljevske akademije* XCIII: 133–160. Beograd.
- Sergejevski, D. 1948. Nove akvizicije odjeljenja klasične arheologije Zemaljskog muzeja. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija* III: 167–187+Tbl. I–VII.
- Sergejevski, D. 1951. Novi i revidirani rimski natpisi. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija* VI: 301–310+Tbl. I–II.
- Sergejevski, D. 1956. *Bazilika u Dabrinama (revizija)*. Zemaljski muzej. 1–49+Tbl. I–XXII.

- Sergejevski, D. 1965. Equites bistuenses. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija Arheologija XX*: 17–25.
- Sielski, S. 1931. Arheološki nalasci u okolini Travnika i Žepča. *Glasnik Zemaljskog muzeja XLIII*, svezak 2: 7–12+Tbl. V–XVI.
- Skarić, V. 1932. Altertümer von Gradac in der Lepenica (Bosnien), Starine na Gradcu u bosanskoj Lepenici. *Glasnik Zemaljskog muzeja XLIV*, svezak 2: 1–21+Tbl. I–XIV.
- Skok, P. 1950. *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*. Toponomastička ispitivanja, Zagreb.
- Smith, W. 1875. *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: John Murray.
- Šašel J., Šašel A., 1963. *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*, Situla 5. Ljubljana: Narodni muzej. (*ILJug I*).
- Šašel J., Šašel A., 1978. *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*, Situla 19. Ljubljana: Narodni muzej. (*ILJug II*).
- Šašel J., Šašel A., 1986. *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*, Situla 25. Ljubljana: Narodni muzej. (*ILJug III*).
- Škegro, A. 1999. *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*. Zagreb: Hrvatski studij.
- Škegro, A. 2005. The Bestoen bishopric in the light of prior research. *Arheološki vestnik Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 56: 369–389.
- Tomaschek, W. 1880. Die vor-slavische Topographie der Bosna, Herzegowina, Crna Gora und der angrenzenden Gebiete. *Mittheilungen der k.k. geographischer Gesellschaft in Wien*, 23: 497–528; 545–567. Wien.

- Truhelka, Ć. 1890. Rimski natpisi u Bosni i Hercegovini. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* II, svezak 2: 188–191.
- Truhelka, Ć. 1892. Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* IV, svezak 4: 340–365.
- Truhelka, Ć. 1893. Iskopine u dolini Lašve. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* V, svezak 4: 685–699.
- Truhelka, Ć. 1913. Jedan odličan nalaz bronzane dobe iz Velikog Mošunja, (Laštva). *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* XXV, svezak 3–4: 325–335.
- Truhelka, Ć. 1914. Osvrt na sredovječne kulturne spomenike Bosne, Vođa kroz sredovječnu zbirku zemaljskog muzeja. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* XXVI, svezak 1–2: 221–252+Tbl. I–II.
- Zotović, Lj. 1973. *Mitraizam na tlu Jugoslavije*. Beograd: Arheološki institut.

U antičkoj topografiji prostora Bosne i Hercegovine značajno mjesto zauzima fenomen postojanja naselja sa imenom *Bistue*, koje je bilo i urbani i upravni centar istoimene jedinice municipalne autonomije kao i sjedište kasnoantičke istoimene episkopije. I bistuenski municipij i bestoenska episkopija su pod svojom nadležnosti imali golemu teritoriju u središnjoj Bosni. Od postojanju *Bistue*, njenog municipija i kasnije episkopije svjedoče pronađeni epigrafski spomenici, itinerariji, kartografski prikazi, akti crkvenih sabora pa i do nedavno prisutna toponimija. Do danas nije postojao općeprihvaćeni konsensus o ubikaciji *Bistue*, pa ni o granicama municipija i episkopije. Uglavnom se *Bistue* locirala u Zenicu, Mošunj, Bugojno. Međutim, sudeći po toponimu Bestovljani, koji se bio očuvao do prvih godina Austro-ugarske okupacije, a na koji dosadašnja istraživanja nisu obraćala dostatnu pažnju, zona pružanja *Bistue* bi se mogla smjestiti detektirati između današnje gradine Alihodže i Mošunja. Historijska konstrukcija postojanja *Bistue* bi se onda mogla tumačiti na sljedeći način. Gradina Alihodže je bila predrimska *Bistue*. U epohi klasične civilizacija, naziv *Bistue* bi se odnosilo na naselje u Mošunju. U historijskim okolnosti kasne antike, naseobina bi se ponovo vratila na zaštićenije područje Alihodže, i u toj zoni Bestovljani / Peštovići i Alihodže bi se nalazilo i to episkopsko sjedište bestoenske crkve.

Ključne riječi: Bistue, antički grad, epigrafski spomenici, topografija

SUMMARY

In the ancient topography of Bosnia and Herzegovina, a significant place is occupied by the phenomenon of existence of a settlement with the name *Bistue*, which was both the urban and administrative center of the municipal autonomy unit of the same name as well as the seat of the late antique episcopate of the same name. Both the *municipium* and the episcopate had under their authority a huge territory in central Bosnia. The existence of *Bistua*, its *municipium* and later episcopate is evidenced by epigraphic monuments, itineraries, cartographic representations, acts of church councils and even toponymy. To date, there has not been a generally accepted consensus on the location of *Bistua*, nor on the borders of the *municipium* and bishopric. *Bistue* was mainly located in Zenica, Mošunj, Bugojno. However, judging by the toponym Bestovljani, which was preserved until the first years of the Austro-Hungarian occupation, and to which previous research has not paid enough attention, the *Bistua* urban and administrative center could be detected between the present-day hillfort of Alihodža and village Mošunj. The historical construction of *Bistua*'s existence could then be interpreted as follows. The hillfort of Alihodža was a pre-Roman *Bistue*. In the era of classical civilizations, the name *Bistue* would refer to the settlement in nearby plain Mošunj. In the historical circumstances of Late Antiquity, the settlement would have

returned to the more protected area of Alihodža, and in that zone of Bestovljani / Peštovići and Alihodža the episcopal seat of the Bestoen church would have been located.

Key words: Bistue, ancient city, epigraphic monuments, topography

Rukopis pod nazivom *Drevni grad u središnjoj Bosni*, autora Salmedina Mesihovića, iako se iz samog naslova ne bi moglo tako zaključiti, obrađuje dobro poznatu problematiku iz antičke historije. Naime, iako naslov zvuči pomalo romantičarski, drevni grad u središnjoj Bosni zapravo predstavlja iz antičkih izvora dobro poznati rimski municipij Bistue, o kome je napisan veliki broj naučnih radova. Iako je do danas napisan značajan broj radova na ovu temu, pitanje ubicacije municipija Bistue još uvijek nije definitivno riješeno, pa dakle posmatrajući već samo s tog aspekta ovaj rad je dobro došao doprinos istraživanju dotičnog problema. Autorov rukopis pored standardnih dijelova jedne publikacije koje čine *Predgovor* i *Bibliografija sa biografijom autora*, u suštini je koncipiran u dvije osnovne cjeline: *Izvorna građa* i *Gdje su/je Bistue*. U prvom poglavlju pod naslovom *Izvorna građa*, autor obrađuje tri vrste antičkih izvora: epigrafske spomenike, kartografska – itinerarska djela te zapise sa crkvenih sabora održanih u Saloni 530. i 533. godine. U ove tri skupine, autor je objedinio antičku i kasnoantičku izvornu građu koja se odnosi na municipij Bistue. Kada su u pitanju epigrafski spomenici, autor donosi i analizira šest natpisa koji se odnose na Bistue, kao i jednu ciglu sa pečatom dotičnog municipija. U narednom podnaslovu autor obrađuje kartografska – itinerarske izvore, Pojtingerovu kartu i “Kozmografiju” Anonima Ravenjanina, koji u svom

popisu navode mjesta Bistue Nova i Bistue Vetus/Ibisua i Bistue Betus. Na kraju ovog poglavlja autor analizira informacije predočene sa crkvenih sabora u Saloni iz 530. i 533. godine, a na kojima prominentnu ulogu ima bistuenski biskup Andrija.

Druga cjelina se bavi analizom podataka iz prethodno navedene izvorne građe, kao i arheoloških lokaliteta, u cilju rješavanja problema ubikacije municipija Bistue. U prvom dijelu druge cjeline koja nosi naslov *Staze istraživanja*, Mesihović donosi sažet, ali cjelovit historiografski pregled istraživanja municipija Bistue, dok druga cjelina pod nazivom *Bestovljani* predstavlja njegovo razmišljanje i osvrt na dotičnu problematiku. Autor na temelju dosadašnjih istraživanja, smatra da se Bistue treba tražiti u okolini današnjeg Malog Mošunja. Do takvog zaključka autor dolazi na temelju istraživanja koja je u prvoj polovini 20. stoljeća proveo Ivan Kujundžić. Naime, on je tokom svojih istraživanja povezo topnim Bestovljani, jedno selo u okolini Travnika, sa Bestoenskom biskupijom, odnosno municipijem Bistue te smatrao da upravo naziv ovog mjesta odražava reminiscenciju na nekadašnje municipalna i biskupsko središte. Mesihović se na tu tezu nadovezuje i analizom toponima Mošunj, koji predstavlja iskvareni latinitet od mansio, što je u rimsko doba označavalo putnu stanicu. Ovakvo Mesihovićevo zaključivanje odstupa od njegovih ranijih promišljanja gdje je zastupao tezu da bi se središte municipija Bistue trebalo tražiti u Zenici.

U konačnici, djelo *Drevni grad u središnjoj Bosni* treba okarakterizirati prvenstveno kao preglednog karaktera, čiji je cilj doprijeti do šireg društvenog sloja i educirati ga o najstarijoj historiji bosanskohercegovačkog prostora. Bez obzira na tu či-

njenicu, vrijedi istaknuti da ovo djelo predstavlja važan doprinos u proučavanju antičke historije bosanskohercegovačkog prostora, te smatram da je Mesihović svojim lucidnim promišljanjima dao neke nove smjernice, koje će biti od velike koristi u rješavanju problema ubikacije municipija Bistue. Zbog svega navedenog, s velikim zadovoljstvom mogu da preporučim objavljivanje djela *Drevni grad u središnjoj Bosni*, autora Salmedina Mesihovića.

Sarajevo, 29. 07. 2024.

Dr. sc. Edin Veletovac

Rukopis naslovljen *Drevni grad u središnjoj Bosni* autora Salmedina Mesihovića predstavlja naučni poduhvat koji za cilj ima prezentirati bogato i danas, nažalost, često zanemareno antičko naslijeđe današnje središnje Bosne i Hercegovine. U tehničkom smislu dobijeni rukopis u pdf formatu podrazumijeva 57 stranica teksta sa 54 podnožne napomene. Rukopis se sastoji od tri tematske cjeline i to: *Izborna grada*, *Gdje su Bistue* te *Bibliografija*. Na kraju dolazi kraća biografija autora sa opsežnim pregledom objavljenih radova.

Antičko naselje poznato pod nazivom Bistue dugo vremena privlači pažnju šire javnosti. Riječ je o značajnom antičkom urbanom i upravnom središtu, kasnije i crkvenom, koje se u različitim formama spominje na epigrafskim spomenicima, itinerarima, toponimiji i slično. Epigrafski spomenici su pronalazeni na području Zenice, Viteza i Bugojna pa je lociranje municipija Bistue, te kasnije biskupije, bilo usmjereno ka jednom od ovih gradova. Upravo Mesihović jedan dio ove kratke studije posvetio je sagledavanju svih ranijih teorija o njegovom pozicioniranju. Međutim, centralni segment kompletne priče jeste autora interpretacija i pokušaj lociranja Bistue. U tom nastojanju kao izvor mu je poslužio popis stanovništva Bosne i Hercegovine kojeg je 1879. godine provela Austro-Ugarska okupaciona uprava. Naime, tada je u dolini rijeke Bile navedeno naselje simptomatičnog naziva “Bestovljani” na koje se istina prvi referirao I. Kujundžić. Prema Mesihoviću naziv Bestovljani vrlo moguće predstavlja *reminisenciju na stanovnike prostora koji se nalazio pod ingerencijama biskupije/episkopije Bestoensis koja se u prvim decenijama VI. st. n. e. nalazila negdje u kontinentalnoj unutrašnjosti provincije Dalmacije*. Osim toga, u relativnoj

blizini je i Mošunj te autor zastupa tezu da se na prostoru od Mošunja i Bestovljana (danas Peštovića, odnosno okoline Pokrajčiča) nalazila jedinica municipalnog ranga sa urbanim i upravnim središtem koja je u kasnijem periodu prerasla u središte jedne vede episkopije spomenute između ostalog na crkvenim saborima u Saloni 530. i 533. godine. Kao dodatnu argumentaciju za svoju smjelu tezu autor navodi čitav niz prahistorijskih i protohistorijskih lokaliteta registriranih u blizini Viteza, Bile, Pokrajčiča i okolnih sela – ukupno njih 33.

Studija je obogaćena kartografskim prikazima predmetnog područja čime se nastoji dodatno elaborirati teza studije. Osim toga autor je studiozno pristupio pregledu izvora i literature o čemu svjedoči iscrpna bibliografija na kraju rukopisa.

Jedan ovakav prikaz i argumentiran pokušaj rješavanja problema lociranja Bistue je vrijedan doprinos bosanskohercegovačkoj historiografiji i svakako de biti jedan od putokaza ka konačnom rješavanju ove zagonetke naše daleke prošlosti. Međutim, treba kazati i to da de tek neka bududa arheološka istraživanja na ovom prostoru (ali i Zenice, Bugojna i okoline) uz dosta naučne srede modi staviti tačku i konačno locirati tačan položaj municipija i biskupije. Do tada, teza Mesihovića o Bestovljanima predstavlja najnovije viđenje ovog problema te svakako nede modi biti zaobidena od strane svih istraživača koji se budu u bududnosti bavili ovim pitanjem te stoga iskreno preporučujem studiju za objavljivanje.

U Zenici, 25.8. 2024. godine

Doc. dr. Edin Bujak

REGISTAR LIČNIH IMENA

A

Alačević, Josip, 56, 80
Andelić, Pavao, 42, 81
Andrija, episkop Bestoenski, 36,
37–41, 44, 51, 56, 57
Anonim Ravenjanin (Ravennatis
anonymi), 30, 34, 45, 53, 59,
80
Antonin Pio (Titus Aurelius
Fulvius Boionius Arrius Anto-
ninus Pius), 33, 80
Arije, prezbiter, 44

B

Bakšić, Sabina, 2
Ballif, Philipp, 56, 60, 81
Basler, Đuro, 44, 56, 74, 81
Baton Dezitijanski, 41
Benac, Alojz, 72, 74, 75, 81
Berggren, J. Lennart, 80
Bojanovski, Ivo, 11, 14, 16, 18, 20,
21, 23, 24, 29, 40, 42–45, 54,
56–60, 81, 82
Bujak, Edin, 2, 99
Bulić, Frane, 24, 82

C

Cermanović–Kuzmanović, Alek-
sandrina, 80

Č

Čače, Slobodan, 34, 40, 45, 53,
58, 59, 80, 82
Čelić, Džemal, 42, 82
Čović, Borivoj, 73–75, 82

Čremošnik, Gregor, 43, 82
Čremošnik, Irma, 75, 76

Ć

Ćorović, Vladimir, 43, 82

D

Dessau, H., 79
Dodig, Radoslav, 36, 59, 83
Dolabela, 33
Domaszewski, Alfred, 56, 83

E

Elija Procila (Aeliae Procili/
anae?/), 23, 24
Elije Justus, 26
Elije Prokul, 16
Emanio, 31
Evans, Arthur, 56, 60, 83

F

Flavija Licinijan, 18

G

Grafshoff, Gerd, 80

H

Hasović, Aida, 2
Hoffer, Aleksander P., 16, 54, 73,
75, 76, 77, 83
Honorije, salonitanski arhiepi-
skop, 36, 37, 38, 39
Hörnes, Moriz, 56, 60, 83

I

Imamović, Enver, 14, 42, 43, 83

J

Jarak, Mirja, 41, 42, 83
 Justinijan (Flavius Petrus Sabba-
 tius Iustinianus), 39

K

Karakala (Marcus Aurelius Seve-
 rus Antoninus), 33
 Kiepert, Heinrich, 56, 83
 Klaić, Nada, 36, 37, 84
 Korošec, Josip, 73–75, 84
 Korošec–Vračko, Paola, 73, 84
 Krajinović, Jakov, 73, 84
 Kraljević, Gojko, 75, 76, 84
 Kujundžić, Ivan, 56, 63, 64, 73,
 74, 84

L

Lepić, Adisa, 8
 Licinijan, 18
 Loma, Svetlana, 24, 84

M

Maksim, 53
 Mandić, Mihovil, 74, 84
 Marijanović, Bruno, 73, 74, 75
 Marijanović, I., 75, 76, 77
 Markumir, 53
 Mazalić, Đoko, 74, 84
 Mekić, Amra, 2
 Mesihović, Salmedin, 11, 14, 16,
 18, 20, 21, 23, 24, 27, 44, 50, 51,
 59, 60, 79, 85
 Miletić, Nada, 44, 74, 85

N

Nedved, Branka, 24, 85
 Nikolajević, Ivanka, 43, 44, 54, 85
 Nikolić, Vera, 73, 85
 Nobbe, Karl Friedrich August, 79

P

Papazoglou, Fanoula, 84
 Papić, Krešimir, 64, 85
 Parthey, G., 80
 Pašalić, Esad, 44, 55, 56, 59–61,
 85, 86
 Paškvalin, Veljko, 11, 40, 42–45,
 50, 54, 57, 58, 76, 77, 86
 Patsch, Carl, 11, 14–16, 18, 20–22,
 24, 54, 56, 58–60, 75–77, 81,
 86, 87
 P. Elije Rastorijan, 24
 Petrović, Jozo, 74, 77, 87
 Peutinger, Konrad, 27, 29, 30,
 33–35, 45, 52, 59, 60, 80
 Pinder, M., 80
 Porfirogenit, Konstantin, 58
 Ptolemej Klaudije (Claudius Pto-
 lemaeus), 33, 79, 80
 Publje Elije Justus, 16

R

Radimsky, Vaclav, 44, 87
 Rendić–Miočević, Duje, 43, 87

S

Sergejevski, Dimitrije, 11, 14, 42,
 43, 44, 54, 73, 82, 87, 88
 Sielski, Stanko, 73, 75, 88
 Skarić, Vladislav, 42, 43, 88
 Skok, Petar, 55, 70, 71, 88
 Smith, William, 71, 88
 Stevenson, Edward Luther, 79
 Stückelberger, Alfred, 80

Š

Šačić Beća, Amra, 2
 Šašel, Ana, 88
 Šašel, Jaro, 88
 Šidak, Jaroslav, 80
 Škegro, Ante, 36, 41, 58, 61, 83, 88

Škrivanić, Gavro A., 80
Šljivo, Kenan, 2

T

Tadić, Milutin, 80
Tit Flavije Licinijan, 20, 21
Tit Flavije Licinije, 18, 21, 26
Tit Flavije, sin Elije Procile, 23
Toma Arhidakon (Thomas Archi-
diaconus Spalatensis), 36

Tomaschek, Wilhelm, 56, 60,
61, 88
Truhelka, Ćiro, 11, 14, 44, 46, 54,
56, 59, 74, 76, 89

V

Veletovac, Edin, 2, 97

Z

Zotović, Ljubica, 42, 89

GEOGRAFSKI REGISTAR

A

Ad Libros, 29
Ad Matricem, 29, 30, 60, 61
Aequon, 31
Aleba, 32
Alihodže, 63, 71, 72, 74, 91, 93, 94
Anderba, 31, 32
Apeva, 32, 34
Aquae S..., 41, 51
Arena, 37, 38, 41
Argentaria (Srebrenica), 29, 34, 52
Asinoe, 32
Aufustianis, 31
Ausustis, 31

B

Baloenus, biskupija, 45
Baloia, 32, 34, 45
Bandol, 73
Bariduo, 33
Baška Voda, 55
Bassianis, 32
Bast, 55
Begovići, 43
Beograd, 67, 68, 80, 84
Berginio, 32
Bersellum, 32, 34
Bestoensis, biskupija, 36, 37, 41, 44, 45, 55, 68, 69
Bestovje kod Svete Nedjelje, 55
Bestovljani, 5, 7, 62–65, 68, 69, 71, 72, 91, 93, 94
Bigeste, 31
Bila, 26, 63, 64, 69, 73–76
Bila Ričica, 63

Bilimišće, 11, 14, 54, 60
Bistua (Bistuae), 5, 7–9, 11, 23, 24, 27–31, 34–36, 51–56, 59, 60, 64, 70, 72, 84, 91–94
Bistua (Bistue) Nova, 7, 27, 29, 30, 33–35, 41, 44, 46, 53, 56–60, 64, 69
Bistua (Bistue) Vetus, 7, 27, 29, 30, 33, 35, 53–59, 69
Bisua (Ibisua), 30, 32, 34, 45, 53, 59, 69
Bitovnja, 55
Blimišće, 42, 44, 47, 48
Brajčiči, 64
Brajkovići, 75
Brankovac, 72
Brca, Fazlići, 16, 77
Breza, 42, 43, 48, 53, 54, 82
Bugojno, 23, 27, 28, 42, 46, 56–59, 91, 93

C

Carine, 75
Charmenis, 32
Citua, 32
Clandate, 32
Confluentes, 31
Crkvine, 43, 48, 58, 73, 75
Crveno Brdo, 75

Č

Čipuljić, 28, 53

Ć

Ćifluk, 76

D

Dabravine, 42, 44
 Dalmacija, 7, 15, 29, 33, 34, 38,
 39, 41, 42, 47, 53, 59, 68, 80
 Delminij (Delminium), 58, 59
 Derva, 32
 Divjaci, 73
 Doboj kod Kaknja, 42, 44
 Drinius, 31
 Drinum, 32
 Drugovci, 74
 Duge Njive, 44
 Duvanjsko polje, 58, 59
 Duvno (Tomislavgrad), 56–59

E

Emanio, 31
 Eminovo Selo, 56
 Epilentio, 31

F

Falje, vrelo, 76
 Fazlići, 16, 24, 26, 44, 77
 Fines, 32, 33, 34
 Fojnica, 56, 61
 Fojnička rijeka, 61
 Fossis, 32

G

Glavica, 74
 Golubovci, 75
 Goražde, 56
 Gornja Bila, 26
 Gornja Rama, 18, 20, 26, 44, 45,
 53, 55, 56, 60
 Gornja Višnjica, 42, 43
 Gornji Vakuf (Uskoplje), 59–61
 Gradac, 42, 43, 72, 73, 74
 Gradac na Ilinjači, 42
 Gradac u Homolju (Lepenica), 42
 Gradina, 44, 91

Gradina – Čatrnja (Komardska
 gradina), 74

Gradina na Stinama, 73
 Grbavica Brdo (kod Viteza), 73
 Grbavica (kod Viteza), 73
 Grudine, 56, 57, 58
 Guča Gora, 64, 75

H

Homolj, 42, 43

I

Idominio, 32
 Ilinjača, 42
 Inalperio, 33
 Indija, 30
 In monte Bulsinio, 29
 Irska, 30
 Iulianum, 31

J

Jajce, 42
 Jardol, 76
 Jasike, 74

K

Kakanj, 42, 44, 60
 Kalvarija, 7, 8, 73
 Kiseljak, 43
 Ko(a)pela (Co/a/pella), 37, 38, 41
 Konjic, 42, 56
 Konstantinopolj, 49
 Kotorac, 42
 Krčevine, 73
 Krk, 70
 Krpeljići, 75
 Kruščica, 75
 Krušički potok, 75
 Kula, 72, 73
 Kupres, 56, 60

L

Lamatis, 32, 33, 34
 Lašva, 60, 76
 Lausaba, 32, 34
 Lepenica, 42
 Lib na Borčanima, 58
 Libros, 29, 31
 Licinijan, 18
 Lužani, 51

M

Mali Mošunj, 7, 8, 27, 42, 46, 53,
 69, 73, 74, 76
 Margus, 31
 Martaritana, biskupija, 45
 Medione, 31
 Mile kod Jajca, 42
 Montebulsi, 31
 Mosor, 72
 Moštre, 54
 Mošunj, 7, 8, 27, 46, 56, 63, 64,
 69–71, 73, 91, 93
 Mujevine Alihodže, 71, 74
 Municipium Bistuensium, 12, 15,
 16, 18, 20, 21, 23, 41, 44, 45, 47,
 51, 54, 57, 69

N

Narenum, 31
 Narona, 35
 Naurtio, 31
 Nebo, 75
 Nikomedija, 26
 Nova Bila, 76
 Novas, 31

O

Oblak, 73
 Orbam, 31
 Otinovci kod Kupresa, 56, 60

P

Pazin, 70
 Peštovići, 63, 64, 69, 71, 72, 91, 94
 Peštovljani, 65
 Podastinje, 42, 75
 Podcrkavlje, 76
 Pod Gracem, 43
 Podkrajčići, 63
 Pokrajčići, 63, 65, 72, 74
 Ponteluri, 31
 Prozor, 18, 20
 Putičevo, 56

R

Ravena, 30
 Ričica, 63, 65
 Rijeka – Vraniska, 75
 Rim, 49
 Rječice, 63
 Rogatica, 56

S

Saldis, 32
 Salluntum, 35
 Salon, 31
 Salona (Solin), 29, 33, 34, 36, 38,
 52, 71, 83
 Sapua, 32, 34
 Sarajevo, 8, 19, 21, 42
 Sarminium, 32
 Sarsenterensis, biskupija, 45, 46
 Sarsiteron, 31, 45
 Scaladis, 32
 Serbitium, 32, 34
 Servitium, 33, 34
 Sielski, Stanko, 73, 75, 88
 Sirmij (Sirmium), 32, 45, 52
 Sisak (Siscia), 45
 Skodra, 35
 Split, 24
 Srd, 42, 43

Srebrenica, 29
Stanecli, 29
Stara Bila, 73, 76
Suberadona, 32
Sućurac, 24
Sveta Nedjelja kod Zagreba, 55

Š

Šuica kod Kupresa, 56

T

Taurinum, 31
Tilurio, 29
Tilurion, 31
Travničko polje, 60
Travnik, 16, 17, 53, 62–64, 74–77
Trimus, 31
Turbe, 42, 53

V

Varošluk, kod Turbeta, 42

Varvara, 18, 20, 21, 23, 24, 26, 27,
42, 44, 53, 56
Veliki Mošunj, 74
Vinkovci (Cibalae), 45
Višnjica, 54, 61
Vitez, 7, 56, 63, 73, 74, 75, 76
Vranica, 41, 55
Vrbas, 57, 61
Vrhbosna, 60
Vučkamen, 75

Z

Zabilje, 74
Zagreb, 55
Zenica, 11, 14, 24–27, 42, 44, 46,
47, 53, 55, 56, 60, 63, 65–68,
74, 91, 93
Zukići, 72, 76

Ž

Županjac u Duvnu, 56, 58, 59

BIOGRAFIJA SA BIBLIOGRAFIJOM AUTORA

Salmedin Mesihović rođen je 5. IV. 1975. godine u Sarajevu gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. U akademskoj 1995/1996. godini upisuje studij historije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, na kojem je i diplomirao u oktobru 1999. god., na temu “Glasinačka kultura”. Od aprila 2000. god. zaposlen je na istom Odsjeku kao asistent.

Poslijediplomski studij iz arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je krajem 2001. god., i magistrirao na temu “Problem kulturne i etničke zajednice Autarijata” 7. VI. 2004. godine u Zagrebu. Naredne 2005. godine nastavio je školovanje na jednogodišnjem doktorskom studiju iz stare povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Doktorirao je na temi “Dezitivjati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba” 30. I. 2007. godine u Zagrebu. U martu 2009. godine izabran je u zvanje docenta na oblast stari vijek na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta, a u septembru 2013. godine izabran je u zvanje vanrednog profesora za istu oblast. U zvanje redovnog

profesora za nastavne predmete iz drevnih civilizacija, klasične civilizacije i ilirskih studija prof. dr. sc. Mesihović Salmedin izabran je 2. VII. 2019. godine.

U dosadašnjem naučno-istraživačkom radu Salmedin Mesihović je objavio sljedeće knjige: 1. ANTIQVI HOMINES BOSNAE. 2. Revolucije stare Helade i Rimske Republike. 3. Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba. 4. Progresivizam. 5. Popratna djela. Sabrani članci, opservacije, 34 komentara. 6. Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta, koautorstvo. 7. Historija Autarijata. 8. PROCONSVLES, LEGATI ET PRAESIDES. Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije. 9. Ilirike. 10. ORBIS ROMANVS (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije). 11. Filipike. 12. Historija Ilira, koautorstvo sa Amrom Šaćić. 13. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji. 14. Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan. 15. Tito i mi – jučer, danas, sutra, koautorstvo. 16. Drugo izdanje knjige “Tito i mi – jučer, danas, sutra”, koautorstvo. 17. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji”, II (printano) izdanje. 18. Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan, II (printano) izdanje. 19. Geneza zla. Agrarna kriza: ekonomski i socijalni pad Republike. 20. Hrestomatija. Origines. Izbor iz izvorne građe o nastanku rimskog svijeta. 21. Bitka za Ilirik. 22. Kraljevstvo pobunjenih robova. 23. Epizoda iz povijesti montiranih sudskih i političkih procesa – Progon braće Publija i Lucija Kornelija Scipiona. 24. Publije Mucije Skevola. Jurista, revolucionar, historičar. 25. Preci u nama. Genetičko blago Bosne i Hercegovine. Koautorstvo sa Damirom Marjanovićem i Draganom Primorcem. 26. CORNELIA AFRICANA MINOR, FILIA SCIPIONIS ET MATER GRACCHORVM. Prilog

izučavanju revolucionarne uloge žena u politici klasične civilizacije. 27. LEX SEMPRONIA AGRARIA. Prilog historiji revolucionarnog zakonodavstva. 28. Kako se kalio revolucionar. 29. Historijsko daleko zrcalo. 30. Tajna drevnog svijeta: Paladij / The secret of ancient world: Palladium. 31. Izvori o Troji, Ilionu, Wilusi. 32. Prva dalmatinska i Druga dalmatinska kohorta. 33. RIMLJANI – život, naslijeđe, sjećanje. 34. ORIGINES – Nastanak rimskog svijeta. 35. PRINCIPAT – Vlast “Prvog građanina”. 36. DOMINAT – Vlast gospodara. 37. PRVA REPUBLIKA. 38. ILIRI – Postanci. 39. Ratni zločini u teoriji i praksi antičkog perioda. Hanibal, ratni zločinac!? 40. Atena i Pelazgi. 41. Principsi peregrinskih civitates provincije Gornji Ilirik / Dalmacije – Principes of civitates peregrinae in province Illyricum Superior / Dalmatia. 42. Magični svijet Ilira – Historija zaboravljene civilizacije, koautorstvo sa Amrom Šaćić Beća i Edinom Veletovcem. 43. FONTES. Izvori za historiju rimskog svijeta, koautorstvo sa Dženanom Kahrman i Fadilom Hadžiabdićem. 44. Pjesme planina i mora. Kraljevi zmijskog prijestolja. 45. Scipionovsko stoljeće. Hrestomatija izabranih vrela. 46. Rimski grad na sarajevskom polju. Hrestomatija. 47. Priče iz Ilirije. Autarijati i Ardijejci. 48. Tragovi Batona. Vrela za historiju Velikog Ilirskog ustanka. 49. Tajna natpisa br. 46417. 50. Primjeri organizirane i protestne akcije ženske solidarnosti u Rimskoj Republici. 51. Zašto i kako ubiti tiranina?

U dosadašnjem naučno-istraživačkom radu Salmedin Mehrić je objavio sljedeće znanstvene studije i članke: 1. BiH kroz prizmu historijskog razvitka religijske misli. 2. Kontroverze u zamisli Apsoluta. 3. Zapad – Realnost i ideja. 4. Rimski vuk i kineski zmaj. Kinesko izaslanstvo Augustu?. 5. Kritika

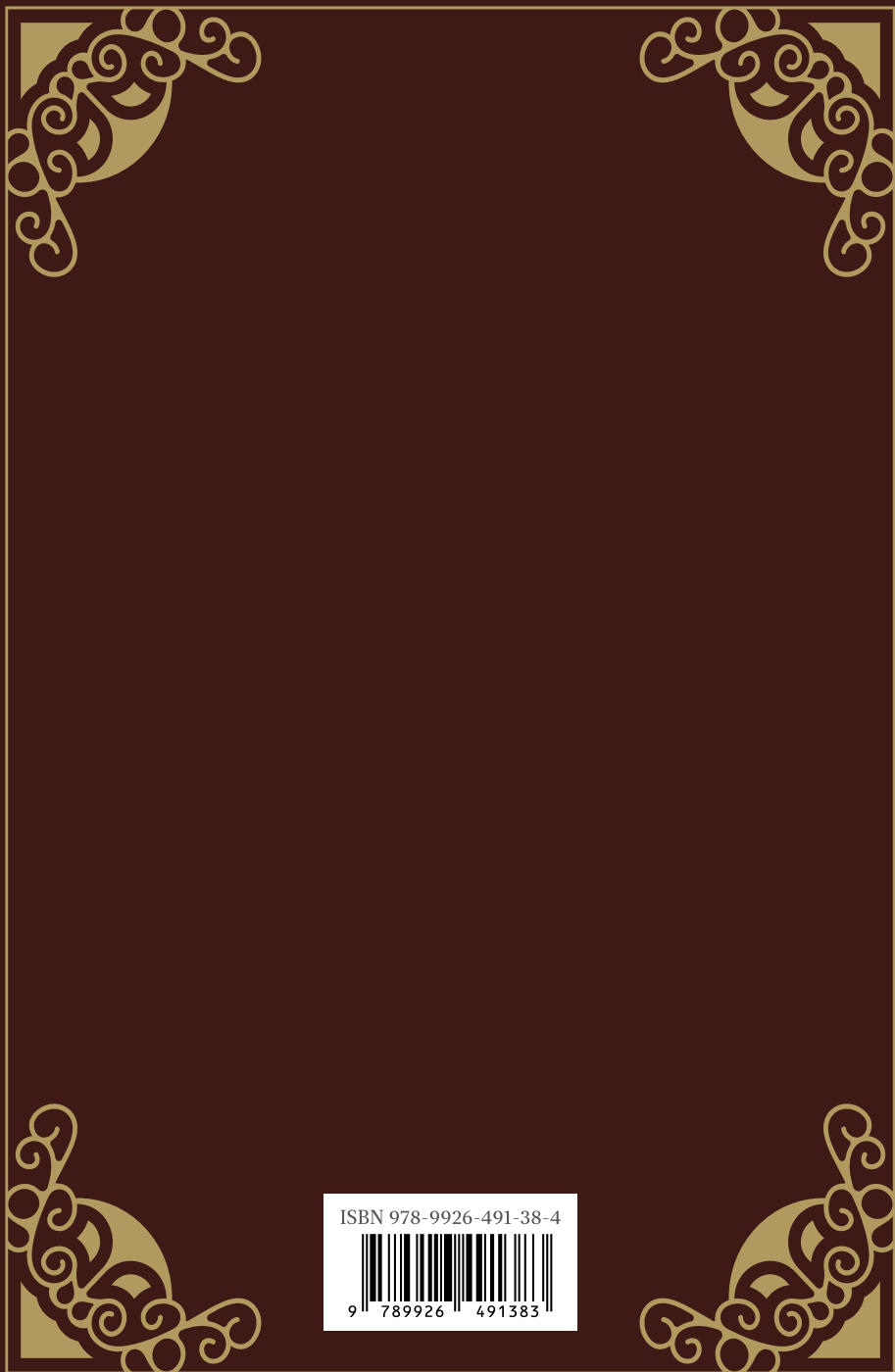

suvremenih ideologija. 6. Maes, zvan i Titianos na putu u Hansku Kinu. 7. Rimsko izaslanstvo Hanskoj Kini. 8. Prapovijesne i protohistorijske gradine Sarajeva. 9. INSCRIPTIONES LATINARVM SARAEVONENSIS (sa kraćim pregledom naseobinske kulture u antičko doba) – doprinos historiji sarajevskog područja u antičko doba. 10. Ovidije i Ilirik. 11. Prapovijesne i protohistorijske gradine Sarajeva. Značenje, istraženost i potencijali budućih istraživanja. 12. Baton Breučki – predaja i kazna. Prilozi antičkoj historiji sjeveroistočne Bosne. 13. Hajdučija na tlu rimskih ilirskih provincija. 14. Blagaj u arheološkim istraživanjima. 15. Katera. (Kasnoantička i ranosrednjovjekovna utvrda). 16. SVPPLEMENTVM REBELLIO ILLYRICI I – Germanikova Pounjska ofanziva. 17. CIVES COLONIAE RIS... – Likovi s antičkih epigrafskih spomenika rogatičko-romanijskog područja. 18. Prilozi antičkoj topografiji Bosne i Hercegovine – dva toponima sa šireg jajačkog područja. 19. Dezitijati u rimskoj armiji. 20. Značenje željeznih mačeva u procesu razvitka ljudske kulture. 21. Podjela provincije Ilirik. 22. RES PVBLICAE SCRIBONIANI. 23. Thallóczy und die Untersuchung der Bezeichnung “Bosna”. 24. Aevum Dolabellae – Dolabelino doba. 25. Bistuenska porodica sa natpisa *CIL* III, 12 768. 26. Problem ubiciranja Desneka. 27. Transformacija identiteta Dezitijata kroz proces romanizacije. 28. Ime ilirskog naroda Dezitijata. 29. Plinijevske peregrinske civitates na prostoru današnje Bosne i Hercegovine. 30. Namjesnici provincije Gornji Ilirik / Dalmacije od 42. do 68. god. n.e. 31. HE[.... ?]ASTEL [.... ?] DAESITIATIVM. 32. Novootkriveni antički epigrafski spomenik iz Ljusine kod Bosanske Krupe. Koautorstvo sa mr. sc. Adnanom Kaljancem. 33. Antičko naselje uz Zimošnicu u Moštrima kod

Visokog. 34. Baton – prilozi istraživanju naše ilirske i antičke baštine. 35. Votivna ara Jupitera Kapitolinskog. Koautorstvo sa Tarikom Silajdžićem. 36. Epigrafski spomenik iz Donje Šibenice kod Jajca. Koautorstvo sa Amrom Šaćić i Edinom Bujačkom. 37. Gaj Blossije i uloga stoičke filozofske misli na političku djelatnost plebejskog tribuna Tiberija Sempronija Grakha i nastanak popularske platforme i pokreta. 38. Aristonik i Država Sunca. I. dio. 39. Familija Publija Kornelija Dolabele. 40. Pobuna panonske armije 14. god. n. e. 41. Aristonik i Država Sunca. II. dio. 42. Baton Dezitijatski, dezitijatska politija i vizija ustanka. 43. Helenističke protokomunističke utopističke ideje i filozofska učenja. 44. Predstave ilirskih *ethne* u *augusteumu* u Afrodisiju. 45. Florov podatak o rudarstvu u središnjoj Bosni. 46. Ovid and Illyricum. 47. Otkrivanje homerovskog koda: Tersitov bijes. 48. Novi nalazi iz rimskog perioda u kakanjsko-vareškom području. Koautorstvo sa Samilom Beganović. 49. Troja između mitologije i dokumenata. 50. Novopronađeni epigrafski spomenik princepsa Mezeja u Jajcu. 51. Novi nalazi i perspektive arheoloških istraživanja urbanog i upravnog središta municipija *Aquae*.

ISBN 978-9926-491-38-4

9 789926 491383